

A MUNKÁSSÁG NÉPRAJZI KUTATÁSA*

DÉGH LINDA

Bevezetés

A magyar munkásosztály kialakulásának, a munkásmozgalom kibontakozásának történetét csak a felszabadulás után tárhatja fel a maga hiteles valóságában történettudományunk. A polgári tudósok számára a történelem — Sztálin szavaival élve — nem volt egyéb, mint »a királyok és hadvezéreknek, országok 'elfoglalóinak' és 'meghódítóinak' tetteire« korlátozódó adathalmaz, amelynek oktatása azt a célt szolgálta, hogy az uralkodó osztály érdekei szerint a fennálló rendet a lehető legtökéletesebbnek és megdönthetetlennek állítsa be az elnyomott tömegek előtt. Az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, az osztályharcok történetével nem foglalkoztak, így történetírásunk lényegében hamis volt. Amióta a munkásosztály megdöntötte a burzsoázia uralmát, kezébe vette a hatalmat és az ország gazdája lett, középponti helyet kapott a történettudományban is a dolgozó nép multjának feltárása a marxizmus-leninizmus ideológiájának fényében. Megalakult a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, a munkásosztály harcaira vonatkozó dokumentumok felkutatására: kiadványokban, kiállításokon mutatja be egy-egy korszak, kiemelkedő esemény, nagy egyéniség jelentőségét.

A néprajztudomány a dolgozó nép osztályainak, rétegeinek életét, munkáját, kultúráját kutatja. Nem töltheti be tehát hivatását, ha feladatát leszűkíti a parasztság körében végzendő vizsgálatokra, megtorpan, amikor a proletariátus kérdéseinek területére ér. A néprajztudomány feladata e területen az, hogy *a maga eszközeivel*, kutatási módszereivel világítsa meg a munkásosztály történeti multját: gyűjtse össze azokat a *szóhagyományban élő emlékeket*, amelyek a munkásság kialakulására, életformájára, harcaira, szokásaira, hagyományaira vonatkoznak: jegyezze fel dalait, mondáit, elbeszéléseit, melyekből az egyes adatközlők szemléletén keresztül a munkásosztály dicsőséges útja és győzelme bontakozik ki.

A történettudomány és a néprajztudomány feladatai nem függetlenek

*Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság győri vándorgyűlésén 1952 november 6-án.

egymástól, sőt, egymást támogatják, segítik. A szovjet szakemberek mutattak rá arra a tényre, hogy mennyire becses a szóhagyomány ott, ahol az írásos források elapadnak, vagy éppen hamisak.¹ E területen igen sokszor találkozunk olyan esetekkel — különösen a Horthy-korszak illegális harcaival kapcsolatban — hogy csupán egy-egy, a valóságot meghamisító rendőri jelentés áll rendelkezésünkre valamely jelentős eseményről, vagy pusztán egy halotti bizonyítvány a munkásmozgalom olyan bátor harcosáról, akit a fasiszta terror pusztított el és csupán azoknak ajkán él legendás emléke, akik ismerték, mellette dolgoztak. Ilyen esetekben egyedüli forrásunk a szóhagyomány, a kortársak, vagy azok utódainak emlékezése; még akkor is, ha az adatszerűen nem is szóról-szóra úgy adja elő a való eseményt, ahogyan történt, hanem attól időben távolodva a néphagyomány költői, sűrítő valósága szerint. De még ha az adott esemény minden mozzanata közismert is, és pontosan előttünk áll a fennmaradt adatokban: a különböző munkáselbeszélők egyéni megvilágításán keresztül még elevenebbé, még hitelesebbé válik. A hagyomány költői formálódásán, csiszolásán keresztül nemcsak a munkásosztály történeti fejlődését kísérhetjük nyomon, hanem sajátos kultúráját, közösségi költészetét. Ennek a jelentősége annál is inkább fontos, mert kultúrforradalmunk jelenlegi szakaszában a népi-nemzeti hagyománynak, népünk kulturális örökségének, haladó hagyományainak feltárása, megbecsülése, ápolása, felemelése és magas színvonalon való visszajuttatása a dolgozó nép kezébe, egyike legfontosabb feladatainknak. Új, szocialista kultúránk alapköve ez az anyag, amelyre — a régi, hagyományos formák felhasználásával — öntudatos, művelt népünk új, magasabbrendű, — mert szabad — költészetét építheti.

De nemcsak munkásosztályunk régi hagyományát és költészetét kell felkutatnunk. Figyelemmel kell kísérnünk a születő újat, amely az új élet nyomán fakad, amely a szocializmus építésének, országunk nagyszerű felvirágzásának tükrözője. Ez az új annyiban jelent alapvető változást a régivel szemben, hogy — bár a hagyományos formákat folytatja, hű marad osztályának kulturális tradíciójához — a fennálló rend támogatását szolgálja, míg amaz a régi uralkodó osztály megdöntésére törekedett.² Felszabadult munkásosztályunk, a hatalom birtokában új tömegköltészetet, művészetet alakít ki: dalok, rigmusok, elbeszélések, dramatizált jelenetek mutatják munkásosztályunk magasfokú társadalmi öntudatát. A nép államában az ország építésének minden vívmánya a dolgozók legbensőbb ügye és az ország védelme, az imperialisták céljainak leleplezése létérdek, amelyet költészetében gazdagon bontakoztat ki. Az új korszakban jelentkező munkáshagyományban és folklórban egyre határozottabban rajzolódnak ki előttünk a munkásköltő-egyéniségek, akik el-

¹ *Tokárjev*: Az etnogenzis problémája, *Ethnogr.* 1950. 16—17; *Tolszov*: Lenin és a néprajz aktuális problémái. *Szovj. Etn.* 1949: 3—18; *Koszven*: *Matriarchatus*. Bp. (1950.) 11—25.

² *A. Asztahova*: Sztálin elvtárs nyelvtud. műveinek jelentősége a népköltészetéről szóló tudomány fejlődése szempontjából. *Izv. An. Szszszer.* 1951. 6. sz. (Megj. Irodalomtud. Ért. 1952. 1. sz. 17—32.)

beszéléseikben, dalaikban, a tömegek közös gondolatát fejezik ki és terjesztik üzemek faliújságjain, irodalmi körein, kultúrelőadásain keresztül, amint a Szovjetunióban az ma már általános gyakorlat, de nálunk is túljutott a kezdő lépéseken.³

A Szovjetunióban a néphagyomány, a népköltészet gyűjtése a dolgozó nép közös ügye. A mult nyomorúságának képét szembeállítani a biztató jelennel, óriási erőt ad: előrelendít újabb eredmények felé. Az anyag feltárása nem csupán a szaktudomány ügye, hiszen munkásosztályunk öntudatát emeli, műveltségét hagyományos értékeinek megismerésével gazdagítja, továbbfejleszti. A gyűjtésben maguk a munkások végzik a legnagyobb részt. Munkáslevelezők, üzemi lapok munkatársai, műkedvelő művészcsoportok munkásszereplői, üzemi irodalmi körök tagjai küldik rendszeresen gyűjtésüket a tudományos intézeteknek. A folklorista szakemberek pedig megszerezzik, értékelik az összegyűjtött anyagot és a felhasználhatót átadják a művészeti intézményeknek.⁴

Ezt a munkát kívánjuk mi is megindítani. A munkásfolklor kutatásával egy esztendeje foglalkozik egy tudományos munkaközösség.⁵ Az üzemek, (gyárak, bányák) dolgozóitól, régi mozgalmi emberektől gyűjtött tetemes anyag azt mutatja, hogy óriási lehetőségekkel kecsegtet e terület, amelyen még eddig egyáltalán nem folyt munka. Száz esztendőre visszamenőleg, a legöregebbek, a ma élő 70—80 évesek családi emlékezete alapján a magyar munkásosztály néphagyományait szinte kialakulásától kezdve fel tudjuk tárni. Amit azonban a csekélyszámú szakkutatók elvégezhetnek, az kevés. Nem juthatnak el minden területre, nem is tudnak minden egyes adatnak végére járni. De még ha egy-egy szakember meg is kezdi egy terület felkutatását és kimegy a helyszínre, heteket, hónapokat tölt ott: hosszú idő szükséges ahhoz, hogy megismerje a helyi viszonyokat, beleélje magát azokba és eredményes munkát tudjon végezni. A helybeli jól ismert, sőt a szakmabeli személy helyzete sokkal könnyebb. Úgyszólván fáradság nélkül, baráti beszélgetés közben hatolhat az érdekesnél érdekesebb adatok mélyére, amelyeket idegen csak hosszabb ismeretség után érhet el. Ezért tekintünk bizalommal segítség szempontjából az üzemi munkásságra, amelyet osztályöntudata alkalmassá tesz arra, hogy maga vegye kezébe a gyűjtés ügyét, mozgalmat indítson dicső története, hagyományai, szóbeli emlékei felderítésére.

Ezért hívjuk segítségül a munkástársadalom minden tagját, a népi demokrácia bármely területén dolgozzék is jelenleg: vegyen részt társadalmi gyűjtőakcióinkban. Jegyezzen fel minden adatot, dalt, történetet, amelyet családja körében, vagy dolgozótársai között hallott. Keresse fel a harcban

³ J. Szokolov: Russzkij Folklor. Moszkva, 1941. 410—411.

⁴ Aszadovszkij: A szovjet folklor 20 éve. Szovjetszkij Folklor. 1938.

⁵ A munkásfolklor-munkaközösség beszámolóját az egy év alatt végzett munkáról ld. Ethnogr. 1952. 1—2. sz. (s. a.)

edzett öregeket is, kérdezze ki őket tüzetesen. De jegyezze fel saját élete történetét is és mindazt, amire ő emlékszik, bármily csekélynek tűnő mozzanat is az. Minden adat döntő értékű lehet: sokszor a legjelentéktelenebbnek látszó egy-egy sokat vitatott kérdés kulcsát adhatja meg. Járuljanak hozzá mennél többen a munkásosztály történetének felderítéséhez!

*

Előadásunkban az eddig gyűjtött anyag alapján szeretnénk beszámolni a néprajzi kutatás ez új területének helyzetéről. Amint már említettük, az adatgyűjtés egy esztendeje folyik. A vezetésem alatt működő munkaközösségben öt tudományos kutató (rajtam kívül: Dobrovitsné Dömötör Tekla, Katona Imre, Ortutay Gyula és Pesovár Ernő), négy egyetemi hallgató (Erdész Sándor, Halmos István, Ladvenicza Ilona és Nagy Dezső) és több társadalmi gyűjtő végzett munkát. A feladatok megbeszélése után először a csepeli Rákosi Művek néhány üzemének (Gépgyár, Szerszámgépgyár, Szalaghengerde, Fémmű, Martin, Csőgyár, Nagykalapács) dolgozói között gyűjtöttünk. E mellett intenzív gyűjtés folyt egy bányászfaluban, a nógrádmegyei Kishartyánban is. E két »alapgyűjtés« elmélyítésére ezután tovább folytattuk a munkát, egyfelől pest-környéki kétlaki munkások, budapesti nagyüzemi munkások egyéni megvallatásával, másfelől a salgótarján-környéki telepi bányászok körében végzett kutatással. E két végletes típus: a legfejlettebb ipari munkásság és a legelmaradottabb, félig paraszt, falusi bányászság igen jó alapot szolgáltatott az egész terület áttekintésére. Harmadikul felkerestük azokat a mozgalomban résztvevő, régi munkásokat, akik értékes visszaemlékezéseik által jó adatokkal szolgáltak. A gyűjtött anyagból kiállítást rendeztünk az alkotmány ünnepére a Budapesti Városi Tanács és a Népművészeti Intézet anyagi támogatásával.

Máig — úgy látjuk, — tisztázódott már annyira a terület, mind a kutatás gyakorlata, mind pedig az elmélet szempontjából, hogy a tanulságok összefoglalása után lezárhatjuk a munkásság néprajzi kutatásának előkészítő részét. A további lépések csakis országos társadalmi gyűjtés megszervezése által tehetők meg. Így legközelebbi feladatunknak ezt tűztük ki. Gyűjtési útmutatót szerkesztettünk, tájékoztatóval, tárgykörök szerint megadott kérdéscsoportokkal és példatárral. Ezt az útmutatót a Népművészeti Intézet adja ki és minden érdeklődőhöz el fogja juttatni. Segítségével országos mozgalmat kívánunk indítani a munkáshagyományok gyűjtésére, amelynek alapján hamarosan nagymennyiségű anyagnak kell összegyűlnie, hogy lehetővé váljék tudományos rendszerezése, munkánk továbbfejlesztése.⁶

⁶Az Utmutató a már eddig is megmutatkozott széleskörű érdeklődést kívánja kielégíteni. 1952-ben az országos társadalmi gyűjtés három megyében történt megszervezése alkalmával hangzott el az első felszólítás a munkásfolkör gyűjtésére. Felhívja rá a figyelmet Ortutay Gyula: A magyar népköltészet c. füzeté is (Utmutató városi és falusi előadók számára, Budapest, 1952. 17—18).

A munkásság néphagyományainak gyűjtését a szovjet szakemberek eddig elért eredményei alapján kezdtük meg. Ahhoz, hogy a munkásosztály kutatása iránt egyáltalán fel tudtuk kelteni a néprajz érdeklődését, maga a történelmi materializmus alapján álló folklorisztika szolgált segítségül.

A szovjet folkloristák 1925 óta rendszeresen foglalkoznak a munkás-folklor kutatásával.⁷ Először mcszkvai, leningrádi üzemekben kezdtek dolgozni, majd pedig 1929-ben expedíció látogatott el az urali üzemekbe. A 30-as évek folyamán a helyi kutatók is munkába kezdtek a régi ipari központok vidékén (Szmolenszk környéke, Donyec-medence, Karélia, stb.), majd nemzetiségi területeken is. A gyűjtés a XVIII. századig visszamenőleg feltárta a régi munkásköltészetet, viszont nem fordított kellő figyelmet az elmélet kérdéseire és az új munkásfolklor alakulására. Dimsic tanulmánya indította meg az elvi tisztázást.⁸ Ennek során kijelölték a kutatás feladatait. A leningrádi folkloristák több leningrádi gyárban végzett gyűjtés alapján a feladatokat a következőkben foglalták össze: »A folklor anyagában tanulmányozni kell a kultúrforradalom, a szocializmus építése által létrejövő ideológiai változásokat, az új ember tudatának megnyilvánulásait, de ugyanakkor az elhaló régít, az idegen, káros elemeket is.«⁹ A szovjet folkloristák ennek alapján rendkívül gazdag dal, mese, monda, elbeszélésanyagot gyűjtöttek össze, amely a munkásosztály történeti fejlődését mutatja be a forradalomig. Új fejezetet nyit az Októberi Forradalom, amely után a munkásköltészet tükrözi a munkásosztály életében fontos eseményeket, amelyek mind a mai napig új meg új költői értékeket teremtenek.¹⁰ Szokolov, Pruszakov,¹¹ Asztahova és mások tevékeny munkája példát mutat a folkloranyag gyűjtése terén. Úgy látszik azonban, hogy a folklor alapját adó életforma kérdésére nem fordítottak kellő gondot. Ugyanis nemrégiben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Néprajzi Intézetében elhangzott értekezleten megállapítást nyert, hogy »a munkásság életének tanulmányozása terén a szovjet néprajz még csak az első lépéseket tette meg« és ezért »1951 végén vagy 1952 elején értekezletet hív össze, mely a munkásság életmódjának eredményes tanulmányozási módszereit összegezi.¹² A szovjet munkásfolklor kutatás szempontjainak és a fenti figyelmeztetésnek alapján a hazai viszonyoknak megfelelően igyekeztünk munkánkat kialakítani.

Mindjárt az első próbagyűjtések alapján szükségesnek mutatkozott a munkásság körében végzett gyűjtés anyagának kettéválasztása. El kellett választanunk egymástól a munkásság életmódjára, történeti hagyományaira

⁷ Szokolov: i. m. 430—453.

⁸ Dimsic: Literatura i folklor. Szborn. sztatei. Moszkva 1938. Dimsic: Recenzija na knyigu Szoboljev i Miravjeva. Szovjetszkij Folklor 1935.

⁹ Aszadovszkij: A szovjet folklor 20 éve. Szovetszkij Folklor 1938.

¹⁰ Szigyelnyikov: Kraszonarmejszkij folklor. Moszkva 1938.

¹¹ A moszkvai munkások jelenlegi folklorja. Szovj. Etn. 1949.

¹² Szovj. Etn. 1951. 2. 232.

vonatkozó, nem folklór-szerű, szóhagyományban élő anyagot és a tulajdonképpen folklórt. Az a tény, hogy az ipari munkásság életmódja oly kevésbé ismeretes, javarészt feldolgozatlan a tudományban, szükségessé tette számunkra, hogy elsősorban arra irányítsuk figyelmünket. Ismerete nélkül lehetetlen a folklór-hagyomány megértése, feldolgozása. A kettő nem egy ponton találkozik, — akárcsak a paraszti hagyományoknál — mégis, mind a gyűjtés, mind a feldolgozás követeli a szétválasztást.

Nem szabad anyagunkat a parasztság körében végzett gyűjtések mértékével mérni, nem lehet szemünk előtt az elmaradt falu képe gyűjtés közben. Gondolnunk kell arra a műveltségbeli különbségre, amely a munkásosztály és a parasztság közt van és ha paraszti elemekre találunk mind a munkáshagyomány, mind pedig a folklór területén, akkor a szovjet kutatás alapján azt kell megfigyelnünk, hogy miért konzerválódtak s miként olvadnak fel azok magasabbrendű életkörülmények közé kerülve.

II.

A munkásosztály hagyományai

A munkásosztály szóbeli hagyományait lényegében kétféle, egymástól különböző, de egymással szorosan összefüggő kérdésosoporra oszthatjuk. Az egyik (1) a *munkásosztály kialakulását*, jellegének, sajátos életkörülményeinek, rétegeinek formálódását foglalja magában. A másik (2) a munkásosztály tagjainak bekapcsolódását a *munkásmozgalomba*, annak harci összekovácsolódását a burzsoázia hatalmának megdöntésére.

A magyar munkásosztály aránylag nem tekint vissza hosszú multra. A hazai kapitalizmus fejlődése későn indult meg, a hazai gyáripár a múlt század 30-as, 40-es éveiben gyarmati viszonyok közt tengődött. Valamelyes fellendülést hoznak a szabadságharc és az azutáni esztendőök, de nagyobb fejlődés csak 1867 után indul meg. Ekkor jelentenek már számbelileg akkora tömeget a gyári, üzemi munkások, hogy a magyarországi *munkásosztály kialakulásáról* szólhatunk.

Milyen rétegekből tevődik össze ez? Betelepült külföldi (elsősorban osztrák, német, cseh) szakmunkásokból, régi, céhes iparosokból, kisebb mértékben városi kispolgárokból és a gyárak, üzemek felé özönlő agrárproletárokból, tönkrement földnélküli parasztokból. Tömegszerűen ez utóbbi jelentette a legnagyobb bázist; a szabadságharc után alakul ki a fölszabadított és egyben a földtől is »megszabadított« szegényparasztságból az *agrárproletariátus* (kubikos, summás, mezőgazdasági cseléd, stb.), amelynek forradalmasodása ösztönzőleg hatott a szegényparaszti tömegekre. «A magyarországi kapitalizmus késői fejlődéséből következik, hogy a nagy 'előkészítő' munkálatok, az út-, és vasútépítések, stb. nagyjából egybeestek a szocialista munkásmozgalom kifejlődésével. Így az építkezéseknél tömegesen alkalmazott agrárproletariátus megismerkedett a szocializmus eszméivel. Amikor a múlt század 90-es éveiben ezek az

„előkészítő” munkálatok nagyjából befejeződtek és óriási munkanélkülivé vált földmunkás tömegek tértek vissza a faluba, ott az elnyomott szegényparasztságban termékeny talajra találva, tovább terjesztették a szocializmust...¹³ Így a magyar munkásosztály lényegében a parasztságból töltődött fel. A parasztnak az ipari központokba való beözönlése szüntelen volt a Horthy-korszakban. Az üzemek idénymunkára rendezkedtek be és nagy paraszttömegek, egész faluk tértek át a kétlaki életmódra a bánya-, és iparvidékeken, Pest környékén. Ma is látható e szokásnak az eredménye olyan formán, hogy a kettős életformára berendezkedett családok válaszára jutottak. Már nem létszükség a föld megtartása, mert az ipari munka biztos jövedelmet nyújt. A kétlaki munkás lemond földjéről, mert megmunkálása csak terhet jelent, nem hasznot és a magasabbrendű, gépesített szocialista gazdálkodás kevesebb munkaerőt kíván, mint a régi, elmaradott paraszti gazdaság. Aki csak teheti tehát; szakmát tanul, munkássá lesz. Így ma is állandó az egészséges feltörekvés a munkásosztály felé. Az, hogy ennek ellenére a munkásosztály egészének műveltségében a népi, nemzeti hagyományok bizonyos mértékig háttérbe tolódtak és csak most van alkalmunk azokat felfedni és hasznosítani a szocialista népkultúra számára, annak volt »köszönhető«, hogy a régi uralkodó osztály azokat minden eszközzel elnyomta. A munkásság legálisan elfogadott pártja a Szociáldemokrata Párt pedig a »munkás internacionalizmus« ürügyét hangoztatva terelte el a munkásság figyelmét a nemzeti hagyományokról és ugyanakkor éket vert a munkásság és a parasztság közé, minden eszközzel igyekezett megakadályozni szövetségüket.¹⁴ Nem kívánunk itt szólni a munkásosztály öntudatos, harcossá válásának a marxizmus-leninizmus ideológiájának elsajátításáért vívott nehéz illegális harcáról, ez természetesen a munkásosztály műveltségének az elnyomtatás legsötétebb idejében is a legértékesebb eleme volt. Itt a műveltség irodalmi, zenei, tánc, stb. elemeiről beszélünk. Ezen a téren a munkásosztály kultúrájában ha volt is sok érték, de akad olyan selejtes anyag is, amelyet az uralkodó osztály »népművelési« politikája révén csempészett be, hogy a munkásság figyelmét elterelje az osztályharcról (ponyvaregények, valláserkölcsei olvasmányok, stb.). Mégsem sikerült a népi elem gyökereit kiirtani. Gyűjtés közben mozzanatról-mozzanatra jól megfigyelhető, hogy miként alakulnak a parasztnak munkássá válásával, hogy saját műveltségük átadásával egyben átveszik a munkásosztály sajátos nemzeti és nemzetközi műveltségét. Ez a műveltség, amelyet a munkáscsalád élete, gondolkozásmódja, magatartása: az egész munkáséletforma tükröz, az utolsó 80 év történeti fejlődésének eredménye. Ennek a folyamatnak a megismerése nélkül nem ismerhető meg munkásosztályunk sem, nem vizsgálható, nem érthető meg folklorja sem.

A munkásmozgalom kezdeteiről — bár egyes akciók 1848-ig visszanyúlhatnak

¹³ Rákosi Mátyás és a magyar történelemtudomány. Századok. 1952. 13. lap.

¹⁴ Nagy Imre: Munkásmozgalom és »agrárszocializmus« a XIX. század végén Magyarországon. Bp. 1950.

(bérmozgalmak, munkaidőkorlátozás követelése formájában) csak 1867 után, a munkásosztály megerősödése után beszélhetünk. A szervezkedést, demonstrációk végrehajtását az egyre nyomasztóbb gazdasági viszonyok mellett jelentékenyen segítik a külföldről jövő öntudatos szakmunkások, valamint a vándorévüket külföldön töltött magyar mesterlegények, kik politikai öntudatot, a nyugati proletariátus forradalmasodó szellemét hozzák magukkal. Ettől az időtől kezdve a történelem lapjain előttünk állnak azok az események, amelyek a magyarországi munkásmozgalmat formálták, amelyekkel a magyar munkásosztály kivette részét a nemzetközi harcokban és élen járt a nemzeti mozgalom, a szabadságjogokért folyó küzdelemben.¹⁵

A külföldi események ösztönző hatásának nyomán meginduló szervezkedés először igen szűk lehetőségek közt mozoghat. Munkáskörök, önszegélyző egyesületek alakulnak, amelyeknek szószólói gyűléseken demokratikus jogokat követelnek (választójog, gyülekezés-, szólás-, sajtószabadság). A szakegyletek — az Általános Munkásegylet megalakulása új, szélesebb alapot ad a harcnak. A különböző szakmák leállásai, sztrájkjai, tüntetései magukkal vonzzák más szakegyletek szolidaritását és így eredményesen lehet küzdeni a jobb munkafeltételekért. A millenium idejében beálló hatalmas gazdasági válság és az azt követő munkanélküliség, különösen a bányász-, építő-, vas-, és fémiparban, robbantott ki nagyobb megmozdulásokat. 1901—1903 között országos szakszervezeti szövetségek harcoltak bér-emelésért, a munkaidő csökkentéséért és befolyásuk annyira megnövekedett, hogy a szervezett munkásokat védelemben részesíthették. A Tisza-kormány, majd az utána következők azonban látva, hogy a fejlődő munkásmozgalom veszedelmet jelent a burzsoázia korlátlan hatalmára, letörték e harcokat (hogy csak néhányat említsek, sorrendben; 1904-es vasutassztrájk, az orosz polgári forradalom hatására fellobbanó 1905-ös sztrájkok; 1907 október 10., a »vörös csütörtök«; 1908 tömegtüntetései, 8—10 ezer munkás »sétája« Budapest fő útvonalain, különösen szeptember 16, 21, 23, október 8-án; az 1912-es általános sztrájk március 4-én és az emlékezetes »vérvörös csütörtök« május 23-án.¹⁶ — A világháború alatt a munkásság szabotázsokkal, »amerikázással« és a gépek rongálásával, selejtkészítéssel harcolt az igazságtalan háború ellen, 1917-ben, 18-ban héketüntetések szerveztek. — 1919-ben győzött a forradalom: a Kommunista Párt vezetésével, a munkásosztály legkiválóbbjaival az élen, kezébevette a hatalmat. A fegyveres seeregben, az intervenciós csapatok ellen, ott harcoltak a diósgyőri, csepeli vasasok, a salgótarjáni bányászok. A munkásszázadok hősi küzdelme csodákat mívelt, dacolva azzal a fékező erővel, amit a politikai tájékozatlanság, a tiszték ingadozása, árulása jelentett. Emlékeznek sokan arra a nagyszerű, lázas munkára is, amelyet a proletárdiktatúra idején végeztek névtelen hősök, a munkásosztály harcosai.

¹⁵ Nemes Dezső: Az általános munkásegylet története 1868—1873. Bp. 1952.; *Aranyosi Magda*: Frankel Leó. Bp. 1952.

¹⁶ Erényi Tibor: Vérvörös csütörtök, Bp. 1952.; Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok. Bp. 1951.

A bukás után hadifogság, emigráció sodort szét sokakat, az ittmaradottakat pedig a fehér terror borzalmi tizedelték. — Következett a Horthy-korszak hosszú szakasza, amelynek legendás harcait az illegalitásban dolgozó Kommunista Párt irányította, most már a Szovjetunió, a nemzetközi munkásszolidaritás segítségével támaszkodva. Hány névtelen hős dacolt Horthy rendőrségével, börtöneivel, terjesztve a munkásosztály világnézetét, ösztönözve a kapitalizmus megdöntésére. Hány demonstráció, sztrájk, szabotázs mutatta meg a munkásosztály öntudatosulását, erősödését. Mindezt elmondhatják és el is mondják a ma már biztonságban élő dolgozók. Mindazok, akik az elnyomatás sötét korszakát átélték, szívesen beszélnek el személyes élményeiket. Elmondják, hogyan működött egy-egy sztrájkot szervező üzemi bizalmi, hogyan akarták elnyomortani alkohollal, »kegyes« olvasmányokkal, félrevezetéssel intézményesen a munkásság ébredező öntudatát, hogyan dolgoztak illegalitásban a kommunisták. Adatszerűen ismerjük mindezeket, de csak most ismerjük meg a mindennap háttérbe húzódo igaz embereinek élményszerű, példamutató történeteinek keresztül az egész kor plasztikus történetét. Ezeknek felkutatása — amint már az eddig gyűjtött szerény anyag is bizonyítja, — hozzásegít ahhoz, hogy tartalommal töltsük meg az eseménytörténet szürke naptárát.

*

A munkáshagyományok gyűjtése során először is adatokat gyűjtöttünk a *munkáscsalád életére* vonatkozólag. Ezen belül megismertük a proletárgyermek életét, játékait, társaséletét, a gyermeknevelés elveit a proletárcsaládban, a gyermek helyzetét az iskolában és a gyermek munkára nevelését munkára szoktatását, első pénzkeresetét. Hadd idézzek csak egy megrázó részletet Laczi János 58 éves hengerész (Rákosi Művek) gyermekkori emlékeiből:

»Édesapám kőművessegéd volt. Dolgozott, meg volt, hogy nem dolgozott. Többet voltak az utcán az emberek, mint munkában. A mi gyermekéletünk olyan volt, hogy többet jártunk mezitláb mint cipőben. Az iskolában a dolgozó gyermekének nem volt megbecsülése, első padba nem került, ha jól tanult se. Ruháról ítélték meg a gyermekeket, nem a tudásukról... Aki korábban kelt, az járt jól, mert annak jutott cipő és ruha, a többieknek otthon kellett maradni. Az iskolába is így mentünk... Apám olyan helyzetbe került, hogy nem bírt eltartani bennünket. 12 éves korom óta kódogós volt... akkor kerültem Dunavécsére, ott voltam kanász gazdag parasztnál...«

Az ifjúkorral kapcsolatban az első munkavállalásról, a szakmatanulásról, a tanonc, segéd helyzetéről nyújt gazdag anyagot gyűjteményünk.

A bányászgyerek 12 éves korától kezdve dolgozott a bányában, megtudjuk az adatokból, hogy milyen munkát végzett:

»Egy bányásznak tanulni kell olyan sokféle munkát és mégis kicsibe veszik, rongyos bányásznak nevezik. Legalább egy évig cugos

gyerek, penészpucoló egy év. Másik év és harmadik év letelik neki, mint csillés. Már három év telt le és akkor jelentik ki segédvájárnak. Két év mulva vájár. Akkor öt évig bányászkodott, amikor megkapta a vájárságot. És annak kell tudni kőműves szakmát, ácsmunkát, kell ismerni a talaj fekvését, köveknek repedéseit, hogy életbiztonsága legyen, aztán vasúti munkát, utána kitérők lerakását, aztán villanszerelő. Szivattyúkat javít és aztán tökéletes bányász.» (Minárcsik József 62 é. bányász, Kishartyán, Nógrád m.) —

A lakatos tanulónak azt mondta a mester: »Míg inas leszel, neked még a seprő is parancsolk« (Erdős Imre, Rákosi Művek, Gépgyár) és több nyaklevest kapott, mint ételt. Hallunk a segédavató »einstand« szokásáról, a martinmunkások első áldomásáról és más szakmák hasonló avató szokásairól. Az ifjúság szórakozásait kutatva adatokat gyűjtöttünk a multságokról, bálokról, kocsmázásról, táncról. Hogyan töltik a szabadnapot, ünnepet, a fiatalok hogyan ismerkednek: udvarlás, lánykérés, eljegyzés. Lakodalmi szokások. Az új pár élete, munkamegosztás a családban. A nő helyzete (érdemes itt megjegyezni, hogy régen az esztergályosok rangjukhoz nem tartották méltónak, hogy a feleségük dolgozzon, szegény volt, hogy nem tudják eltartani. Ma viszont szegénylik, ha nem dolgozik.) A kereset beosztása, a ház körüli rend, a ház körüli gazdaság.

Külön csoportot képez gyűjteményünkben a *szokásanyag*. A következő kérdések szerepelnek ebben: A társas érintkezési formák családban, munkahelyen, üdvözlés módjai. Megszólitás, tegeződés, magázódás. Munkaszokások (pl. az új munkás megtréfálása az üzemben, tréfás ugratások). A felettesekkel kapcsolatos viszony. Egy-egy szakma munkásainak összetartása (közös szórakozások, egyöntetű viselet, stb.). Innen csak a következőket idézem Babik Gyula 45 éves esztergályos ízes népi stílusú elbeszéléséből; tipikusan bontakozik ki belőle a mult háború előtti szakmunkásság egy részének kispolgári életformája:

»Fegyvergyárban voltak öreg esztergályosok, azok hétfőn nem dolgoztak. Volt egy öreg, akit még én ismertem, az hétfőn először körüljárta a gépjít. Azt hittem, talán vizsgálja. Én úgy lettem erre figyelmes, mert az egyik öreg azt mondta:

— A Hudák már kering.

Neki ez megszokása volt. Meg volt győződve, ha megkerüli a gépét, akkor ő szerencsés lesz, nem lesz semmi kellemetlensége a munkával kapcsolatban.

A hétfő olyan volt a régiéknél, hogy nemigen dolgoztak. Sörözni jártak, vagy fiákeren jöttek be a gyárba. A 910-es években igen nagy urak voltak az esztergályosok. Kimentek a Népligetbe, leültek sörözni. Volt olyan, aki munka nélkül volt, de olyan is volt, aki dolgozott, csak hétfőn nem. Ezt Blaumontágnak hívták a hétfői napot. Akkor megjelent

az inas, a tanonc, tiszteletteljesen megállt az asztalnál három lépésre megemeli a sapkáját és kérdezi:

— Az urak esztergályosok?

— Igen, mit akarsz?

— A májsztrom küldött, ha dolgoznának, akkor jőjjenek el hozzám, Örömvölgy-utca ennyi és ennyi szám alatt.

— Menj a fenébe, ha akar valamit, jőjjön ide. Inással nem tárgyalok. Itt van egy sóskifli, ha már itt vagy.

Avval elzavarták. Később jött a mester, keménykalap volt a fején, megkoccintotta az asztalt: mert ez illendőség volt és ezt elmulasztani a legnagyobb sértés volt. Hát kérdezi:

— Az urak, hogyha esetleg szabadok, nekem volna munkám, 120 megbeszélhetnénk itt mindjárt.

— Hát milyen munka az?

— Hát ilyen meg ilyen munka.

— És mit fizet?

— Hát ami most szokás, egy korona öt krajcár.

— Hát ez kevés. De ha megadja az egy korona huszat, elmegyek.

— Hát jól van, nem bánom. De nekem állandóra kell, nekem olyan kell, aki kidolgozza a tizennégy órát. — Ha már dolgozik, megkövetelték a munkát, a nyolc óra munkaidőt akkor még nem ismerték.

— Hát jól van, elmegyek. Itt van a munkakönyvem.«

(Babik Gyula 45 é. esztergályos, Rákosi Művek Gépgyár)

(E kép tipikus ugyan, de távolról sem általános. Csupán az első világháborút közvetlen megelőző évekre és a vasasokra jellemző, amikor is a vasipar ugrásszerűen lendült fel. Sokkal inkább nehéz küzdelemről, nyomorúságról szólnak a munkás-elbeszélések. pl. Tardos Tibor: Elmondta Huda Mihály. Budapest 1951.)

Igen figyelemreméltó Kiss László elbeszélése a régi munkásviseletekről:

»A vasasok fekete zakót, lehetőleg csíkos nadrágot viseltek, magas keménygallért, manzsettát és fekete keménykalapot hozzá, ez volt a vasárnapi és ünnepi viseletük. Ehhez járultak még a virág a gomblyukban és sétatálca.

Az építők öltözete hasonló volt, csak puha fekete kalapot viseltek, az ő nyakkendőjük masnira volt kötve és mellényt hordtak. A hajukat olyan fru-fru-szerűen fésülték előre.

Az ácsok nagy széles rámajú, bevágott fekete puhakalapot hordtak.

A kövezők széles bársonynadrágot viseltek. A kalapjukon a fekete széles csík felett még egy fehér csík is volt és a fülükben kis fülbevaló volt.

Az ipari munkás felesége a régi világban nem igen dolgozott. Otthon a háztartást vezette. A jobb érzésű lányok nem is mentek másképp iparos-

fiúhoz. Nagy szégyennek számított, ha egy esztergályos vagy más vasas feleségének dolgoznia kellett.»

(Kiss László 58 é. esztergályos, Rákosi Művek Szerszámgyégyár.)

A munkásság ünnepei a családiakon (névnap, születésnap, disznótor) kívül : áldomás az üzemben, szakmai kirándulás, május elseje. Anyagunkban megtaláljuk a különböző szakmák május 1-i ünneplését mind szabadon, mind pedig illegalitásban : 1919-ben, a Horthy-korszak előtt és alatt is. Kiemelkedő a piros szekfűs kommunista temetés, amelyről az adatközlők egybehangzóan szólnak. — A bányászok között eleven a »perkmanli« (törpe) és a lámpás alakja, a szerencsétlenség előjeleibe vetett hit, de a vasmunkásságnál is megtalálhatók bizonyos szerencsét biztosító cselekmények (gép mágikus körüljárása, jóslás az első sebesülésből, stb.). Ezeknek gyűjtése azért is fontos, hogy megismerésük alapján eredményesen tudjunk harcolni a babonák és klerikális maradványok ellen.

A munkásság kultúréletére vonatkozó tájékozódás is fontosnak mutatkozott. Különösen azt jegyeztük fel, hogy milyen kultúregyesületek voltak, milyen könyveket olvastak, milyen mozi és színdarabot, milyen műkedvelő előadásokat láttak, melyeken szerepeltek. Milyen sport-, és munkásturista egyesületek működtek stb. E kérdésekre kapott válaszokból a munkásműveltségre gyakorolt külső hatások mutatkoztak meg.

A munkáscsalád életét érintő kérdéseket követte a *munkásmozgalom hagyományait* magában foglaló három kérdéscsoport :

1. *A legrégebb időktől 1919-ig.* Főleg arra igyekeztünk itt feleletet kapni, hogy az adatközlők apai, nagyapai elbeszélések alapján mit tudnak a munkásmozgalom kezdeti szervezkedéseiről. A céhes ipar emlékei, a falusi kisiparosok, vándoriparosok. Munkásvándorlások. Munkabérviszonyok, munkaidő. Inas, segéd, női munkaerő helyzete. A munkások követeléseai az első világháború előtt. Munkásegysületek, gyűléseik. Az akkori vezetők. A szakszervezetek megalkulása. A marxizmus hatása a munkásmozgalomra. A munkáspártok megalkulása, szervező, tanító befolyásuk a munkásságra. — Az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom hatása. Akkori kivonulások, tüntetések. A világháború kitörése, a munkások behívása, büntetőszázadok. Kiképzés, frontszolgálat, katonaszökevények. Munka az üzemekben a háború alatt. A munkások bér-, és ellátásköveteléseik, leállások, béketüntetések, háborúellenes szabotázscsökkentések. Ez utóbbival kapcsolatban csak egy példát :

»Minden vasárnap be kellett menni srappelt javítani. Itt jöttem rá, hogy rengeteg rossz anyagot el lehet küldeni. Ami fenékgyöngye volt, azt kívülről benyomtuk és mivel a belső méret volt mérve, nem vették észre, hogy selejt . . . Ez voltaképpen már egy háborúellenes szabotázs volt« (D. L. lakatos, Rákosi Művek).

2. *Proletárforradalom és proletárdiktatúra.* Igen gazdagon bontakozik

ki 1919 adataink alapján. Sok adatközlőnk volt vöröskatona, vagy éppen fontos politikai megbízásban. Az eddig ismert anyagunk lényegesebb címszavai : A frontokról hazatérő katonák hangulata. A munkásság növekvő elégedetlensége. Hírek az Októberi Forradalomról. A katonák értesülnek arról, hogy Budapesten kitört a forradalom. Például :

«Az egyik katona, akin csendőri ruha volt és a karján még látszottak rangjelzésének foszlányai, odament az alezredeshez és azt mondta neki :

— Alezredes úr, le a ranggal! Le a sapkarózsával! Budapesten kitört a forradalom!

Az egyik katona lekapta fejről a sapkát és a sapkarózsát és földhözvágta. A másik katona egy éles bicskával a gallérral együtt lefaragta a rangját. Két oldalról szuronyt szegeztek az alezredesnek. A vagonból a többi katonák ezt örömmel nézték és odajöttek a volt csendőrőrmesternek gratulálni.

— Budapesten kitört a forradalom. A Nemzeti Tanács kezébe vette a hatalmat.

Az emberek szeme felragyogott . . .»

(D. L. lakatos, Rákosi Művek).

A Vörös Hadsereg megszervezése. Tisztjeik, politikai biztosaik. Ütközeteik, az ellenség. Egyéni hőstettek. A Vörös Hadsereg előnyomulása, visszavonulása ; mindez személyes élmények alapján. Egyelőre csekély az az anyag, amely a Tanácsköztársaságról, a proletárdiktatúra alatti életről szól. Ebből legtöbbet a május 1-i felvonulásról, népünnepélyekről hallottunk. Néhányan emlékeztek a szociáldemokraták áruló politikájáról és szerepükről a proletárdiktatúra megbuktatásában. A fehér terrorról, a vörös katonák üldözéséről, hadifogságról (román) ismét igen bő az anyag.

3. *Horthy-korszak.* Természetszerűleg a legnagyobb anyag ebből az időszakból való, hiszen ez volt a közelmúlt, amelynek keserősége mindenkinek közvetlen élménye volt, amit nyolc esztendő alatt nem lehetett elfelejteni. Amellett ebben az időszakban élesedett ki annyira a helyzet, hogy a munkásosztály forradalmi ereje, öntudata növekedett : az illegális kommunista pártra támaszkodva nyílt ellenállásban mutatta meg növekvő erejét. E korszak anyaga a következő részekre osztható :

a) A munkás élete a gyárban (bányában, üzemben). A munkás felfogása. Beletanulás a munkába, előrehaladás, előmenetel fokozatai. Az ifjúmunkás, tanonc, segédmunkás, szakmunkás, művezető stb. helyzete, keresete, megélhetése, életnívója. A munkásnő helyzete a gyárban, megbecsülése gyáron kívül.

b) A szervezkedés az üzemben. A szakszervezet és az azon kívülállók helyzete. Az üzemtulajdonosok szervezetei.

c) Tüntetés, sztrájk szervezése (hogyan folytak le, bizalmas szerepe,

tárgyalás az igazgatósággal, más üzemek szolidaritása, eredmények. Megtorlás, fekete lista). Munkanélküliség, alkalmi munkák, elhelyezkedési kísérletek. Igen színes, részletes elbeszélések vannak az egyes sztrájkokról. Különösen az 1917-es, 24-es, 25-ös bányászsztrájk, 32-es, 34-es és 43-as vasás kivonulásokról. — Például az 1934-es szeptemberi kivonulásról a következőket beszélte egy csepei vasmunkás :

»Nagy munkanélküliség volt, nagy elbocsátások. Kimentünk az utcára azzal, hogy csendes felvonulást rendezünk az Andrássy-úton. Ki is mentünk, de csak némán sétáltunk. Csendőrség, rendőrség a kapuk alatt. Ház-tetőkön gépfegyver. Nagyon feldühödött erre a felvonuló munkásság. Kezdték elállni az utcákat. Szídtuk, pfujoltuk őket. A milleneumi oszlop előtt volt egy hatalmas rendőrlovascapat, ezek közénk lovagoltak. Köpködtük, kővel dobáltuk őket. Villamosokat felborítottunk és egy személyautót felgyújtottunk. Erre aztán kardot rántottak. Egyik utcából kizavartak, a másikban összejöttünk. Csak az este vetett véget a tüntetésnek.«
(Franceskini János, Rákosi Művek.)

d) Pártélet. A Szociáldemokrata Párt működése e korszakban. Szerepe a munkásság életében. Az illegális Kommunista Párt vezetése alatt dolgozó munkásmozgalom. Szervezkedés, gyűlések, kirándulások. Pártmunka. Rendőrség, csendőrség. Vallatás, börtön. Az illegális Párt hősei. (Részletes elbeszéléseink vannak pl. Martos Flóráról, Bagi Ilonáról. Különösen utóbbi köré valóságos legenda fonódott Csepelen, amelynek alakulását több változaton keresztül sikerült nyomunkövetnünk.

Bagi Ilona, fiatal, bicikligyárban dolgozó munkáslány a Vörös Segélyben működött. Autószerencsétlenség áldozata lett. A rendőrség ledöntötte sarló-kalapácsot tartó leányt ábrázoló síremlékét. Halálát ma így beszéli el édesanyja :

»Egyszer este beállított a Pista. Azt mondta, hogy razzia volt a Valéria-telepen, Ilonkám gyorsan összepakolt egy kis élelmet és szolt nekem, hogy kimegy a Valériára és megnézi az elvtársakat. A telep bejárata előtt egy teherautó állt . . . Ilonka egyedül jött hazafelé az országúton. Az autó kísérte. Egy árok mellett egyenesen felé tartott. Szembe jött Halasi Margit . . . sikított és rákiabált Ilonkára hogy menjen le az árokba. Ilonka le is ment, a teherautó meg utána. Ráment a lábára szegénykémnek . . . Aztán bevitték a Bakács-klinikára. Ott a rendőrség értesítette a főorvost, hogy egy veszélyes kommunistával van dolga és hogy pusztítsák el . . . Tíz nap alatt megölték . . . Ilonkám utolsó szava az volt, hogy 'Édesanyám, olvassa az »Anyá«-t amit Gorkij írt és úgy cselekedjen. Vegye át tőlem a munkát, harcoljon tovább mert kell a harc. Rákosit tizenhat évre ítélték. Harcoljanak a kiszabadulásáért'. — Ez volt az utolsó szava. És én úgy cselekedtem. Az »Anyá«-t elvitték a rendőrök,

pedig könyörögtem, hogy legalább ezt az egyet hagyják itt...» (Bagi Ferencné, 70 éves, Csepel).

Mindezeket az adatokat úgy gyűjtöttük, hogy valahányszor jó elbeszélőre akadtunk, arra kértük, mondja el saját élményeit és lehetőleg részletesen elmondattuk vele élete történetét is. Ilyen módon szép számmal vannak élet-szerű, kerek elbeszéléseink a munkásosztály történetéből.

III.

Munkásfolklor

A polgári tudomány képviselői szemében a népköltészet egyenlő volt a parasztság költészetével. A gyűjtés, amely nálunk a XIX. század első felétől kezdve folyt, kizárólag a parasztságra korlátozódott. A gyűjtőket elragadta a népi formák tömör egyszerűsége, művészi csiszoltsága és úgy vélték, hogy ezek a magyarság ősi hagyományai, amelyek a civilizáció közeledésével elpusztulnak. Az egyszerű nép »idillik« életének látszatát keltették azzal, hogy kizárólag a dévaj szerelmi dalokat, hetyke pásztor- és betyárnótákat, bordalokat gyűjtötték és közölték. Nem vették figyelembe, hogy e látszólag személyes természetű megnyilatkozások is az elnyomott dolgozó nép társadalmi valóságát tükrözik. A csiszolt, formailag annyira tökéletes daloknak csak esztétikai értékeit méltatták: eszmei tartalmával nem foglalkoztak. A népköltészet tekintélyes részét képező osztályharcos anyagot pedig teljesen figyelmen kívül hagyták.

A népköltési gyűjtés, megindulása, kibontakozása egybeesett a nemzeti mozgalom korával: a reformkorral, a jobbágyság felszabadításával, a magyar kapitalizmus kialakulásával. (A XVIII. század végétől a XIX. század végéig.) Ebben az időben valóban a parasztság, mint a dolgozó nép legnagyobb tömegének képviselője volt hordozója az előző évszázadok népi költészetének. Ma már teljes hűséggel fel sem tárható, hogy a XVIII. század közepéig mely dolgozó osztályok milyen költészeti anyagot hagyományoztak a parasztságnak. Ám a szovjet módszerek alapján nálunk is megindult a kézíratos és nyomtatott irodalom anyagának folklorisztikai vizsgálata. Ma már tudunk annyit, hogy az osztálytársadalmak kialakulása óta a dolgozó osztályok költészete szüntelenül táplálta a műirodalmat, és viszont a műirodalom is gazdagította a népköltészetet, amely pedig magába foglalja a parasztságon kívül a munkásság, kispolgárság, kismemesség, népi értelmiség költészetét is.¹⁷ A multban az egykori kisiparos, kézműves, kispolgári költészet-elemeket a paraszti költészet felszívta, magába olvasztotta. E népköltési anyag hagyományozódott azután a kialakuló munkásságra. Mint már a munkásosztály kései kialakulásáról elmondottuk, egyszerre formálódott ki nálunk az agrárproletariátus és az ipari munkásság s utóbbiak fő

¹⁷ Részletesebben foglalkozik e kérdéssel: Dégh L.: A szabadságharc népköltészete. Bp. 1952. 24—27.

tömege amabból került ki. Az agrárproletariátus műveltsége egységes volt és leválása a paraszti tömbből nagyobb tömegekben történt, nem kellett gyökeresen szakítania a paraszti elnyomás alatt konzerválódott hagyományaival, amint a munkásosztályba lépett.

A továbbiakban a munkásfolklor egyes műfajait külön-külön bemutatva ismertetjük a velük kapcsolatban eddig megállapítható törvényszerűségeket.

Dalok. A munkásosztály körében élő népköltészeti műfajok közül a dalanyag a leggazdagabb. Ennek oka az, hogy a munkáséletforma keretei között a dalolásnak van a legtöbb tere, lehetősége és egyben a legjobb eszköz a lelkesítésre; legkönnyebben a dalon keresztül terjeszthetők el a forradalmi eszmék. Eddigi dalgyűjteményünk több mint 300 darabból áll. Van ezek között olyan is, amelynek hat-nyolc változatát is megörökítettük. A magyar munkásmozgalom régi harcosai között sokan tudnak ilyen dalokat és ez azt mutatja, hogy nagy politikai hatásuk, lelkesítő erejük van. Különösen összejöveteleken, illegális kirándulásokon, de börtönben is, körben ülve, sorra dalolták, ami csak eszükbe jutott és ha valaki egy újabbat tudott, vagy a régit variálta, megtanulta a többi is. A külföldről jövők hoztak egy-egy szovjet dalt, közösen fordították le és így dalolták. Különösen a börtönviseltek, a volt dalárdatagok között gyűjtöttünk gazdag anyagot.

Amennyire eddigi gyűjtésünk enged következtetni, a munkásfolklor nem több 70—80 évesnél (nem szólva itt a falusi iparosság, a céhes ipar többszázados hagyományos anyagáról) és ennek az időnek nagyobb részében a munkásköltészetnek két vonala van. Az egyiket a munkásosztálynak nemvárosi része műveli, mint a kubikosok, bányászok, vidéki gyáraknak a falutól el nem szakadt munkásai stb. Ezeknél folytatódtak a parasztság népköltészetének elemei, költészetük a parasztság bomlása után a szegényparasztság osztályharcos költészetének mintegy egyik ágaként fejlődött tovább.

A tulajdonképpeni nagyipari munkásság költészete azonban nem tekinthető a parasztfolklor egyszerű folytatásának. A szakmunkásság zöme kezdetben különböző eredetű volt; bevándorolt külföldi, városi polgári, céhes ipari, — ez utóbbiak is a soknyelvű ország összes vidékeiről kerültek ki és keveredtek össze. Ezekhez járultak azután ugyancsak az ország összes vidékeiről összeverődő, soknyelvű szegényparaszti tömegek — mindezek magukkal hozva nem-magyar és külföldi szállományokat. Nemcsak új tartalmú, de új formájú költészet alakult ki ebben a közösségben és tudatosan átvették a nemzetközi munkásmozgalom költői anyagának egy részét is.¹⁸ Ez a munkásfolklor hamarosan hatott a falusi, vidéki munkások paraszti eredetű költészetére, amint hogy az sem maradt idegen a főleg Budapesten és a nagyobb városokban koncentrált nagyipar munkásai számára. A két vonal kölcsönösen hatott egymásra, keveredett.

¹⁸Tanulságosan mutatja be a „Munkás-Marseillaise“-nek oroszországi meghonosodását Dimsic (Szovj. Folklor 1936. 4—5. 280—296). Hasonló folyamat nálunk is — kisebb méretekben — kimutatható.

Bármennyire igyekezett a hazai szociáldemokrácia a munkásosztályt leválasztani a parasztságról, nemzeti hagyományait megszakítani, eddigi gyűjteményünk azt mutatja, hogy »már az első világháború előtti harcokban kialakult az együtt, közös célért küzdő magyar munkásság és szegényparasztság szövetsége«,¹⁹ amely a népköltészetben is tükröződik. Mindezt az anyagot a népköltés régi gyűjtői a legnagyobb ellenkezéssel fogadták. A politikai elemet, a nép állásfoglalását a költészetben, de általában mindazt, ami abban a kapitalizmus korának társadalmi valóságát tükrözte, »romlás«-nak minősítették. »Pusztul a néphagyomány« hirdették úton-útfélen, mert »a civilizáció megbontja a népi kultúra zavartalan egységét, a város, a gyár közeledése a faluhoz tönkreteszi a költészetet.« Valóban, a parasztság osztályokra bomlása után gyökeresen megváltozott a népköltészet és új elemekkel bővült, ugyanakkor, amikor a munkásság saját költésze kialakult.

Első pillantásra a forma ötlík szemünkbe, amelyben az új tartalom megnyilvánul. Mint már mondtuk, a munkásfolklor egy tekintélyes részénél a hagyományos parasztfolklor-forma és kifejezésmód folytatódik. Ennek illusztrálására elegendő lesz egyetlen példa. A Kossuth-nótát mindenki ismeri. E dal politikai pályafutása 1848-tól napjainkig rendkívül jelentős és különösen figyelemreméltó, miként jutott a paraszti hagyományból a munkáshagyományba. E nóta 1848 őszén tömegeket vitt Kossuth táborába. A szabadságharc alatt is új meg új változatai keletkeztek. Az osztrák önkényuralom idején az ellenállás jelképe volt maga a dallam is, semmitmondó szövegre alkalmazva (pl. egy naptár címlapjának szövegére). 67 után a függetlenségi pártok kortesküzdelsei teremtettek újabb és újabb változatokat (pl. Táncsics Mihály mellett). Amikor Kossuthot temették, a laktanyafogságban tartott magyar katonák e dallamra énekelték; »Állj be pajtás katonának, jobb dolgod lesz, mint apádnak«. Ugyanekkor Pesten tizenöt ifjúmunkást vett őrizetbe a rendőrség Kossuth-nótás tüntetés miatt.²⁰ Az első magyarországi május 1-i munkásünnepre, 1890-ben a következő nóta buzdított;

Indulj, munkás, tüntetésre,
Május hónap elsejére.
Nemzetközi munkásünnep,
Minden munkás üli azt meg.
Éljen a munkásszabadság,
Éljen a munkás!

Nyolc órai munkanapot,
Általános szavazatot,
Szabad sajtót minden korra,
Ezt kiáltsuk mindnyájan ma.
Éljen a munkás! stb. (8 versszak)²¹

¹⁹ Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. i. h. 13. lap.

²⁰ *Dégh Linda*: A szabadságharc népköltésze i. h. 196.

²¹ Munkás-dalok. Kiadja a Népszava könyvkereskedése. é. n. 4. lap.

1905-ben még Amerikában is kortesnótává tették a kivándorolt munkások, bányászok, amikor Theodore Rooseveltné választása mellett szavaztak ;

Roosevelt Teddy magyarbarát,
Munkásra nem küld katonát,
Bányászokon másképp segít,
Áldjuk érte az ő nevit,
Éljen a Teddy, stb.²²

De felzeng a dal a két világháború közti korszakban, két változatban is találkozunk vele :

Bethlen Pista, Horthy Miki,
Lesz még itten proli diki,
A KMP kemény dió,
Éljen a Szovjetunió.
Éljen a Szovjetunió a
Proletárhaza.

A másik a szlovenszkói magyarok között terjedt :

Major István munkásvezér,
Haragszanak rája ezér,
Gyűlöli a hazugságot,
Pártolja az igazságot.
Éljen a munkásszabadság,
Éljen ez a harc!²³

Erre a folyamatra még számos példát mutathatnók be. Így kapcsolódik össze a munkásosztály legöntudatosabbjainak kezén a nemzeti hagyomány legharcosabb eszméje a munkásosztály élcsapatának, a Pártnak harcával.

A munkásfolklor anyagában a városinak, nagyiparinak nevezhető munkás-ság költészete formai tekintetben eltér az előbbtől, nem a paraszti hagyomány, kifejezőmód folytatása. Bár tartalma magasabbrendű, látóköre szélesebb, formai tekintetben sok benne az egyenetlenség. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a paraszti folklor évszázados múltjához képest egészen újkeletű és így a forma még túlságosan magán viseli az egyéni szerző jegyeit, darabos, nem volt elég idő a formák kialakulására, a szövegek kicsiszolására. Másrészt a munkásosztály magasabbrendű irodalmi műveltséggel rendelkezett kezdettől fogva mint a parasztság, az írás, olvasás általánosan elterjedt volt és így bonyolultabb műformákat is átvett. Míg a parasztság inkább saját

²² Ország-Világ 1905. január 8. 40. lap.

²³ Stefan Majorról szól, aki ma a Csehszlovák Népköztársaság magyarországi nagykövete. — A két utóbbi dal a Munkásfolklor Munkaközösség gyűjteményéből való.

hagyományaira volt utalva a munkásság nemzetközi kapcsolatai révén meghonosította más népek mozgalmi dalait. Kezdetben főleg az osztrák, német mozgalmi dalok, utóbb szinte az összes népek dalai ismert, vagy ismeretlen fordítók útján meghonosodtak. Mindezeket azután művészi együttesek (énekarok) terjesztették, népszerűsítették legálisan, vagy illegálisan. A gyűjtő számára azonban érték minden oly szöveg is, amely bár idegenszerű, darabos hangzású, de szóhagyomány által, széles körben népszerűsödött a munkástömegekben. Ugyanis a gördülékeny és a darabos, folklorizálódó formák együttesen adják a munkásfolklor jellegzetességét.

Forma és eredet tekintetében tehát a következő dalfajtákat ismerjük:

1. Népdalok stílusával megegyező munkásdalok. Jellemző rájuk, hogy régi parasztdalok formájára készültek, gördülékenyek, egyszerűek. Dallamuk is sokszor megegyezik a közismert parasztdal-átirattal. Ezek a legnépszerűbbek közé tartoznak, mivel a közismert dallam által igen könnyen terjedtek. (Ide tartoznak a közismert műnépdalok is.) Ezekben a régi forma új tartalommal telítődött. Például 20-as, 30-as évekből:

Látod-e elvtárs, látod-e elvtárs
Amott azt a nagy gyárat?
Míg az a gyár másé, míg a burzsoáké
Felkopik a te állad.
Azt a gyárat a burzsujóktól
A forradalomban elveszük!
Akkor aztán szebb lesz,
Akkor aztán jobb lesz:
Ez a cudar életünk.

2. Nem hivatásos, munkásköltők dalai. Formai szempontból népdal, népies műdal és induló egyaránt megtalálható köztük. E dalok befogadásra találtak és csiszolódtak: van ebben a csoportban azonban olyan is, amelyet csak eszmei tartalma tart fenn, mert rímei faragatlanok, nehézkesek, és így töredékesednek, amint szájról-szájra kelnek. — Egy példa a régebbiek közül, amely már régen a népdalok közt szerepel, szerzője Mónus József pékipari munkás a századforduló táján:

Piros zászlónk, vörös zászlónk lobogtatja a szellő,
Jer alája, jer alája te jogtalan szenvedő.
Testvérünk vagy, mért ne tartanál velünk?
Ha munkás vagy, nem lehetsz te ellenünk. stb.

3. Idegen eredetű mozgalmi dalok. A nemzetközi munkásmozgalom közdalként terjedő legjobb darabjai 1848-tól kezdve táplálták a magyarországi munkásmozgalmat. Például a Metternich-ellenes osztrák dalból munkásindulóvá lett a következő:

Letörjük a szarvát annak a nagyúrnak,
 Hogy ne parancsoljon a szegény munkásnak.
 Éljen a nemzet, éljen a hon,
 Éljen a munkástársadalom!

Különösen azonban a Horthy-korszakban bontakozik ki a nemzetközi munkásszolidaritás, amely az elnyomott népeket a közös bajban annyira összefűzte. És felcsendült a spanyol, osztrák, német, finn, kínai, francia, amerikai, angol s megannyi más nép harcos dala magyar nyelven. (»Avanti popolo,« »No pasaran, no pasaran«, »Ca ira«, »Ej, ej, húzzuk a szekeret« stb.) Felcsendültek ugyanakkor az orosz, illetve szovjet dalok. (»Ej uhnyem«, Bunkócska, »Szép gyermekem jöjj ki a rétre«, Dal a hazáról stb.) Ki hozta őket, ki fordította — nem tudta senki. De énekelték és terjesztették, ahol csak munkások voltak. Ezek a dalok is engedelmeskedtek a folklorizáció törvényének.

4. Ismert szerzőktől származó magyar mozgalmi dalok. Formájuk tekintetében többnyire távol esnek a népdaltól, mégis, sok közülük teljesen népdalszerűen terjed és alaposan megváltozott, több variánsa ismeretes. Ilyen például Gereblyés László: »Ringy-rongy a göncünk, cafatos« kezdetű dala (dallama: Szabó Ferenc), amely a Horthy-korszak alatt népszerűsödött. Egyesek József Attilának tulajdonították, bár név nélkül terjedt. Ebbe a csoportba tartoznak a Szalmás-kórus és a Vándor-kórus dalai is.

Áttérve a munkásfolklor eszmei tartalmára, tudjuk, hogy általában a népköltészet eszmei tartalma magasrendű. Kifejezi az azt létrehozó osztály életét, küzdelmeit, örömét, bánatát. A munkásfolklor eszmeisége emelkedettebb a parasztinál, mert tudatosan fejezi ki a munkásosztály magasabbrendű formáját, munkáját, összekovácsoltságát, következetes forradalmiságát, harcát a burzsoázia megdöntése érdekében. Hiszen a társadalom élenjáró osztálya, amelyet nálunk már egy nemzedék óta élenjáró Párt vezet.²⁴

Lássuk már most, melyek a népköltészet jellemző sajátosságai. Vajjon megfelel-e ezeknek a munkásság népköltészete? A népköltészet ismeretlenségben maradó egyének hagyományt folytató alkotása, amelyet egy közösség magáénak ismer el, átvesz, szóbeli úton ad tovább, állandóan csiszol. Idők folyamán a szükségletnek megfelelően változtatja, egyre nagyobb körre terjedve, számtalan változatban újra- és újrateremtik hagyományozói.

²⁴ E tanulmány elkészülése után került kezembe a kolozsvári Bólyai Tudományegyetem folklor-munkacsoportjának összeállításában: Rajta! rajta! proletárok! (Munkásdalok az elnyomatás éveiből) Bukarest é. n. c. könyv. Ennek bevezetőjében a munkásfolklor eszmei tartalmára vonatkozó megállapításokkal egyetértek, a paraszti folklorral való szembeállítását azonban — bár tetszetős — elnagyoltnak tartom. Ugyanis szembeállítja a parasztfolkloort a munkásfolklorral, azt fejtegetve, hogy míg az egyik általában »a magánélet ügyes-bajos dolgainak tükrözésében« merül ki, a másik »sohasem a magánügyeknek, hanem mindig a közügyeknek ad hangot«. (21. lap.) Feltétlen igaz, hogy a munkásosztály egységesebb lévén, a proletáriátus közös problémáit tükrözte és ezáltal magánügyei azonosultak a legelnyomottabb osztály közügyeivel. Ez azonban így csakis a két világháború közt mutatkozik meg, amikor a magyarországi proletáriátusnak volt illegális kommunista pártja, amire támaszkodhatott és legfőképpen: a Szovjetunió léte tette lehetővé, hogy dalaiban is kifejezze 1) elnyomott helyzetét,

Azt mondhatjuk, hogy az itt előadottak teljes mértékben vonatkoznak a munkásság szóbeli költészetére is, legföljebb az eredet áttekinthetőbb, közelebbi, mint a sokkal nagyobb multra visszatekintő parasztköltészet. Több szerzőt ismerünk név szerint, még ha dala nem is névvel terjed a tömegek közt; a hagyományozás meglehetősen újkeletű. Ezek azonban csak árnyalati eltérések. Akár ismert, akár ismeretlen egy-egy dal szerzője — hogy csak a legkönnyebben terjedő műfajról szóljunk — ha megfelel eszmei tartalma, formája, azt a közösség átveszi és szóban továbbterjeszti, alakítja akár a parasztság, ugyanúgy a munkásság körében is. Így vált a multban paraszti közdallá a Hortobágyon például Petőfi »Alku« című híres költeménye (»Juhászlegény, szegény juhászlegény«), Arany »Nemzetőr dal«-a (»Süvegemen nemzetiszín rózsak«) országszerte. Így vált közdallá a nemzetközi munkástömegek körében a madridi induló, a Rote Wedding (Vörös Csepel), stb. melyek az illegalitás kora óta terjednek anélkül, hogy eredetükről tudnának, akik dalolják.

A szocializmusban azonban a népköltészet szerzőségének kérdése fokozatosan megváltozik. Lassan elmosódnak a régebben áthághatatlannak vélt különbségek a népi költészet és irodalom közt. A Szovjetunióban »a közműveltség magas foka és állandó emelkedése, az írástudatlanság teljes eltűnése még közelebb hozza a szóbeli költészetet az irodalomhoz. A munkások és kolhoz-parasztok irodalmi klubjai, faliújságai, helyi lapjai állandó ösztönzői a tehetségeknek, azoknak, akik irányítják a népköltészet alkotásait. E népi költőknek minden lehetőségük megvan, hogy írókká legyenek. Természetes, hogy a hagyományos formákkal dolgozó írók dalai, elbeszélései helyet kapnak a népköltészetben és ott tovább élnek, fejlődnek. A legkiválóbb írók csasztuskái, indulói, partizándalai tömegdalokká váltak. Ilyen körülmények közt nem a szerző ismert, vagy ismeretlen volta, hanem a közösségivé válás a népköltészet kritériuma.«²⁵

A munkaközösségünk által eddig gyűjtött illetve a kéziratot és kiadott gyűjteményekből kiválogatott dalok történeti sorrend szerint a következő csoportokat alkotják:

A *A munkásdalok legkorábbi rétege*. (XVII. századtól a XIX. század közepéig). Vándorlódalok. Munkadalok (magvető, arató, cséplő, fejtő, emelő, daráló, kovácsoló rigmusok). Mesterségről szólók (kovács, suszter, asztalos, pék, ács,

2) bilincsei lerázásának forradalmi módját 3) biztos tudatát a szocializmus megvalósulását illetőleg. Kétségtelen, hogy a parasztdalokban az osztályharc tükröződése nem ilyen egyértelmű hiszen a harc maga nem volt tudatos, de a paraszti elnyomottság viszonyai közt mégis, még a legszemélyesebb szerelmi vonatkozású dalokban is felelendül a közös panasz a közös sors ellen. Az osztályharcos parasztdalok a XIX. század második felében egyre szaporodnak (ha ez nem közismert tény, annak a régebbi gyűjtési elv az oka!) és — ha nem is mutatnak előre a megoldás felé, mint a későbbi munkásdalok, amelyek a Párt ideológiáját tükrözik — minden bizonnyal kemény ellenállást mutatnak. (A paraszti költészet ilyen természetéről részletesebben ld. fejtegetéseimet: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I. Történeti énekek és katonadalok. Budapest, 1952. 129—131; Ortutay, A magyar népköltészet i. h. 9—16.)

²⁵ Szokolov i. h. 407.

takács, varga, stb.). Mesterségsúfolók. Bányászdalok. Céhes iparosköltészet (dalok, köszöntők, rigmusok).

Izelítőül néhány strófa egy vándordalból :

Nincs szebb élet a miénknél,
A vándorló legényeknél,
Mink porciót nem fizetünk,
Mikor tetszik elmehetünk.

De a legény akkor hízik,
Mikor egy kis jó bort iszik ;
De a mester hej! haragszik,
Ha a legény nem dolgozik.

Hétfőn reggel bepakolunk,
Kedden reggel masérodzunk,
Masérozunk, énekelünk,
A világgal nem törődünk.

Mihelyt az erdőbe értem,
A pendlimet földre tettem,
Bús fejemet reá vettem,
Fáradt testem pihentettem.

Én istenem rendelj szállást,
Adjál egy kis megnyugvást.²⁶

B) *A korai munkásmozgalom dalai.* (1860-tól a 900-as évek elejéig). Munkásindulók, úrellenes dalok. Ebbe a csoportba tartozik pl. a már idézett munkásinduló a Kossuth-nóta dallamára, valamint a »Letörjük a szarvát annak a nagyúrnak« kezdetű.

C) *Osztályharcos agrárproletár-dalok.* (1860-tól az első világháborúig.) »Agrárszocialista« mozgalmi- és népdalok. Úrellenes dalok. A gyárban, gép mellett dolgozó paraszt dalai. Amerikás munkások dalai.

Két »Agrárszocialista« dalt ismertünk, mindkettő hódmezővásárhelyi és a Viharsarok hős munkásvezérének emlékét idézi :

Fatetején csörög a szarka,
Korgó gyomrát hogy elaltassa.
Vásárhelyi városháza urai,
Szegény ember fogát rájuk fenheti.

²⁶ MNGY VII. 304—305. lap.

Csendőrgolyó és huszárkard van elég,
Szántó Kovács, béremelés kell-e még?
Ha kell, monddjad, adunk neked eleget,
Csendőrgolyó oltja ki az életed!

A másik a sztrájk letörésére idegenből hozott kubikosokról szól:

Szántó Kovács mért haltál mög,
Most szögény embör kivetött dög.
A gazdagnak a kutyája is különb,
Friss csontot kap ébédül, amennyi köll.

De tenéköd örülnél ha fű jutna,
Údvarodon érött epröt nem lát az epörfa,
Gyerököd az árokba hentörög,
Kopasz árok papsajtocskát nem teröm.

Kubikra is elmönnél, de nem köllesz,
Cenzár sír, hogy rengeteg pénzt követelsz,
Csongorádi olesőbb pénzér kubikol,
Ha éhös vagy szakadásig robotolj!

Isten verje mög a sztrájkknak törőit,
Habár ott is a vackon a gyerök rí,
De az úr mög olyan mint a jó kutya,
Nagyobb konchon jobb neki a szimatja.²⁷

Országszerte népszerű volt e dal abban az időben, amikor a munkaidő-
korlátozás volt egyik legfőbb követelése a látástól-vakulásig dolgoztatott
építőmunkásoknak:

Amott mennek az építő munkások,
Gyere pajtás, álljunk mi is hozzájuk,
Mindnyájunkért lobog az ő zászlójuk,
Gazember vagy ha nem állasz hozzájuk!

Már ezután nem dolgozok paszulyért,
Sem krumpliért, sem pedig szalonnáért,
Pénz kell nekem, nem pedig csak ígéret,
Ezt akarom! akaratom megérett.

²⁷ Hódmezővásárhely, 1951. Katona Imre gyűjtései.

Már ezután nem kelek a kakassal,
Nem megyek munkára hajnalhasadtal :
Hat órákor kezdek s hatkor otthagynom ;
Nem dolgozok hajnalba, esthajnalon!

Halljátok-e ács, kőműves mesterek!
Ezt egy pontig emléktekbe véssétek ;
Mert mi ebből nem engedünk, tudjátok,
Jobb jártok, ha mielőbb megadjátok!²⁸

A szegényparasztság elsősorban a vidéki gyárakban (dohány-, kender-, cukor-, téglá-, posztógyárak) keresett alkalmazást és itt találkozott első ízben a kapitalista kizsákmányolással. A gyárban különösen a munkáslányok kihasználása volt embertelen, így érthető, hogy sok efféle dal született :

A pataki ternó gyárnak bádog a teteje,
De sok szőke kislánynak fáj ottan a keze.
Az enyim is jaj de fáj, jaj de nagyon fáj ;
Dúljön össze a pataki ternó gyár!²⁹

Az Amerikába vándorolt szegényparasztok öntudatos proletárrá váltak az ott tetet-lelket elsorvasztó kegyetlen kizsákmányolás hatására. A hagyományos népi formák forradalmi hangulattal telítődnek, ilyesformán :

Hétfőn reggel virradóra,
Jön a pitbósz az ajtóra :
Föl bányászok, hat az óra,
Eldudált már a bojlerba!

Miszter pitbósz, nem dolgozunk,
Mind egy szálíg bestrajkolunk,
Bestrajkolunk, megmutatjuk,
Hogy a szenet nem ladoljuk³⁰

D) *Politikai dalok.* (1900—1918) Sztrájkdalok. Felvonulásokon elhangzó rigmusok, Kortesdalok. Ismeretlen szerzők mozgalmi dalai. Néhány példa a legnépszerűbbekből :

Ez a kormány meg akarja tiltani,
Nem szabad a Népszavára gyűjteni,
Titkon gyűjtünk a Népszava javára,
Kötelet a, kötelet a Tisza Pista nyakára!³¹

²⁸ Munkásdalok gyűjteménye. Kiadja a Népszava könyvkereskedése é. n.

²⁹ Orsz. Néprajzi Múzeum Ethnol. Adattár. EA 00030. 84. lap.

³⁰ Dongó, Hungarian Magazine. Cleveland. 1913. júl. 15. sz. 12. lap.

³¹ Pesovár Ernő gyűjtése Csepelről, 1951. Az 1900-as évekből származik.

Abcug Tisza, Abcug Csáky,
 Abcug báró Fejérváry,
 Abcug Török főkapitány,
 Éljen doktor Takács Zoltán!³²

Körmendi László 50 éves szerszámgépgyári esztergályos beszélte: »1918-ban felvonultunk, mikor a választójogért harcoltunk. Felvonulás közben ilyeneket énekeltünk:

Általános titkos választójogot adjatok!
 Hazafiak vagyunk, nem pedig hazátlan bitangok!
 Éljen a forradalom!³³

E) 1919. Vörös katonadalok és mozgalmi dalok a proletárdiktatúra idejéből. Néhány példa:

Ezer esztendeje annak,
 Hogy a magyarok itt laknak.
 Most akarják a fehérek kiirtani,
 De a Lenin nem engedi.³⁴

Recece, nincs már többet kapitány,
 Recece, nem jár senki paripán.
 Pesti vörös baka vagyok én,
 Recece, Bécsig meg se állok én! stb. (még két strófa)³⁵

Ha a Tisza meg a Duna
 Vörös rózsát teremne,
 Minden kislány, vagy menyecske
 Vörös rohamistát szeretne.³⁶

Ez utóbbi két népdalváltozat után, lássunk egy más típust, a magyar Vörös Hadsereg indulóját:

³² Dégh Linda gyűjtése, 1952. 1904—5-ös eredetre mutat, amikor Tisza miniszterelnök, Csáky és Fejérváry — az 1905—6-i darabot-kormány feje — a kabinet tagjai. Török: budapesti rendőrfőkapitány. Dr. Takács Zoltánról börtönből való kiszabadulása alkalmából a következőket írja a Makói Ujság 1907 jan. 29-i száma: „A tüntetések egykori hirhedt vezetőjét, Takács Zoltán dr-t, akinek nevét dalba foglalta az utca költészete...“ szabadlábba helyezték.

³³ Nagy Dezső gyűjtése. Csepel, 1951.

³⁴ Eredetileg 1848-ban kelt dal aktualizálása. Katona Imre gyűjtése Csepelen, 1951.

³⁵ Forradalmi dalok, versek, jelenetek. Budapest, 1919. 36. lap.

³⁶ Dömötör Tekla gyűjtése. Salgótarján, 1952.

A proletár áldozata vér,
 Rúgják mikor enni kér.
 Mint a barom, szenved ez a nép,
 Nyúzzák mindenféleképp.
 Fel harcra bátran e zászlók alá,
 Dönts porba mindent, ami burzsoá!
 Gyáva, aki tűr ezután még,
 Félti a rongyos életét. stb. (3 versszak).³⁷

Következő példánk már a bukás után keletkezett :

Csak még egyszer igazán, csakugyan,
 Vörös baka lehetnék!
 Az urak közt igazán, csakugyan
 Jobban széjjel üthetnék.
 Kiirtanám magját is az
 Élődsi fajzatnak,
 Mert csak úgy lehet igaza
 A dolgozó parasztnak.³⁸

F) *A Horthy-korszak dalai.* (1920—1945) Magyar- és idegeneredetű mozgalmi dalok. Illegális kommunista dalok. Szociáldemokrata csúfolóék. Horthyt és más reakciós politikusokat csúfoló dalok. Túra-dalok. Börtöndalok.

Amint már említettük, a munkásfolklor legharcosabb, legmagasabb eszmei tartalmú darabjait ez a korszak teremti meg. A munkásosztály forradalmi összekovácsolódását a faszizmus idején a magyar munkásosztályra, a dolgozó népre támaszkodó illegális Kommunista Párt és a Szovjetunió testvéri segítsége támogatja. E dalok tükrözik a munkásosztály ideológiáját, azt a harcot, amelyet az uralkodó rendszer és kiszolgálói, a szociáldemokrata munkásárulók ellen folytat. Ebben a harcban a munkásosztály minden tagjának személyes ügyévé lesz a Párt ügye és így a népdalok sem állnak meg pusztán az elnyomottak helyzetének ábrázolásánál, hanem harcba szólítanak a proletárdiktatúra kivívására. Bátor helytállásra szólítanak, áldozatvállalásra és a Szovjetunió felé mutatnak, a szocializmus országának nagyszerű példájára. E dalok szájról-szájra terjedtek az illegalitás legsötétebb éveiben, dacoltak Horthy rendőrségének terrorjával, erőt adtak a harchoz. Összejöveleken, kirándulásokon lelkesítettek, sőt, még a börtönök falain is diadalmas erővel harsogtak keresztül.

Néhány példát közlünk a legáltalánosabban ismertekből :

³⁷ 1952. dallammal.

³⁸ Néphadsereg napja. Kiadja a Disz Úttörő Mozgalom. 35. lap.

A kis prolinak lukas a cipője,
Kilátszik a lába ujja mind a tíz belőle.
Nem dolgozik az apja, az anyja,
Kifordulhat a gyomra, úgyszincs szükség rája.

A kis prolinak akkor lesz jó dolga,
Hogyha győz a proletárok vörös forradalma.
Dolgozik majd az apja, az anyja,
Nem fordul ki a gyomra, szüksége lesz rája.³⁹

A munkásság növekvő forradalmi erejétől rettegett a burzsoázia, ahogy e dal mondja :

Váci-úton prolik masiroznak,
A burzsujok félelmükben az ágy alá bújnak.

Semmi burzsuj semmi, így kell annak lenni :
A hatalmat a ti kezetekből ki fogjuk mi venni!⁴⁰

A proletárdiktatúra kiharcolása a feladat és a munkásosztály legjobbjainak tekintete a leningrádi pártkongresszus felé fordult :

Hallod-e te jó proletár, jó proletár, jó proletár,
Vasárnapnak vége van már, vége van már, vége van már.
Kezdődik újra a robot,
Míg a proletárdiktatúrát ki nem harcolod.

Hallod-e te jó proletár, jó proletár, jó proletár,
Eszperantóul tudsz-e már, jól tudsz-e már, jól tudsz-e már?
Nem tudok, de megtanulok,
Leningrádi kongresszuson beszélni fogok!⁴¹

A börtönökben sínylődő kommunisták dalai tele vannak bizakodással : tudják, hogy nem hiába szenvednek, harcaikat végül siker koronázza és »Jaj lesz majd a burzsujoknak«. A legismertebb, legmeggrázóbb börtön-ballada még 1920-ban, közvetlenül a proletárdiktatúra után keletkezett. Gyűjteményünkben 9 változatban szerepel :

³⁹ Dallama : »Lánc-lánc, eszterlánc«. Még két versszakból áll. Több változata ismeretes. Egy szakaszt közöl a Rajta, rajta proletárok i. h. 92.

⁴⁰ Dallama : »Semmi babám, semmi...«

⁴¹ Dallama : »Hallod-e te kőrösi lány».

Margit-körúti fogházban,
 Hidegen süvít a szél,
 Megrázza az ablakomat,
 Rémes dolgokról beszél.

A folyosón zaj hallatszik,
 Kiáltanak egy nevet ;
 Akit hívnak, elhalványul,
 Teste-lelke megremeg.

Társaimnak sápadt arca,
 Oly vértelen, halavány,
 Tompán hangzik fel a jajszó :
 Vallatnak egy proletárt.

Most újra nyílik az ajtó,
 Bedobnak egy tetemet,
 Durván szól egy porkolóab-hang :
 Egy bitanggal kevesebb.

Jaj de véres a takaróm,
 Jaj de véres az ingem,
 Proletár vér, proletár vér
 Szentelte fel fekhelyem.

Hej proletár, hej proletár,
 Töröld le a könnyedet,
 Nyisd ki szoritott öklödöt,
 Vedd fel újra fegyvered!

Nézd csak, nézd csak, kelet felől
 Jön felénk a fergeteg,
 Vörös színe, vörös színe
 Felrázza a lelkeket!⁴²

Egy másik börtöndal :

Este van már, késő este,
 Az én apám messze, messze.
 Margit-körúti fegyházba,
 Esztendőre van bezárva.

⁴² Dallama : »Valahol a Volga mentén«. Első közlése : Proletár daloskönyv. Páris, 1929. H. Barbusse előszavával. 9 szakasz. ld. még Rajta rajta proletárok 77. lap. ld. még Vas Zoltán : Tizenhat év fegyházban.

A Váci-út messze terjed,
 Proletárok dühe gerjed,
 Felcsap majd a magas égig,
 Apámat is számonkérlik.

Lesz még az én apám szabad,
 Kinyílnak a börtönfalak.
 Börtönfalak ha kinyílnak,
 Jaj lesz majd a burzsujoknak!⁴³

Az itt következő gúnydal őse egy multszázadbeli osztrák diákdal, amelynek első változata (»Az állam bajba van«) nálunk 1905 körül honosodott meg és azóta igen változatos strófákkal gazdagodott:

Horthy nagy vitéz,
 Lovas tengerész,
 Alma tenger, alma ész,
 Most majd a fenébe mész,
 Horthy nagy vitéz.

A Bethlen gavallér,
 Szorít a gallér,
 Szorít a gallér
 Úgy ám, a gallér,
 A Bethlen gavallér.

Az állam bajba van,
 Az állam bajba van,
 Az osztályállam bajba van,
 Ugy ám bajba van
 Az állam bajba van.

Kik védik az államot,
 Az osztályállamot,
 Egytől-egyig mind gazok,
 Ugy ám, mind gazok,
 Kik védik az államot.

Most jó a bársonyszék,
 Most jó a bársonyszék,
 De fogtok ti majd lógni még,
 Ugy ám, lógni még,
 Most jó a bársonyszék.

⁴³ Dallama: »Este van már késő este, pásztortüzek égnek messze«. Változata: Rajta, rajta proletárok. 76. lap.

Mert van még lámpavas,
 Mert van még lámpavas!
 A parlamentbe sok a gaz,
 Úgy ám, sok a gaz,
 Mert van még lámpavas!⁴⁴

A szociáldemokrata munkásárulókról több gúnydal szól. Különösen a Bethlen-Peyer paktum megkötését kiváltó felháborodásnak adnak hangot:

Már ezentúl úgy élem világom,
 Peyer urat jól fültövön vágom,
 Peyer urat jól fültövön vágom,
 Nehogy a bőrünkre újra lepaktáljon.

Már ezentúl úgy élem világom,
 Kommunista Pártot vezérül kívánom,
 Kommunista Pártot vezérül kívánom;
 Szocdem párttagságom tűzbe hajjálom!⁴⁵

Mesék, elbeszélések. — E tárgykörbe tartoznak mindazok a mesék, amelyek munkásokról szólnak, vagy amelyeket munkások valamely munka közben, vagy munkaszünetben, pihenésül szoktak volt elmondani. (Pl. építőmunkások munkaszünetben, bányászok, szervezett munkások sztrájkutányán, munkásotthonban). E tekintetben gyűjteményünk még meglehetősen sovány. Ami van, nagyrészt a régi paraszti mesetípusok közé tartozik, vagy bár munkáskörnyezetben játszódik, a régi paraszti szemléletet tükrözi.⁴⁶ Alig egy-kettő mondható teljesen új típusú munkásmesének. Ismertetni szeretnék itt egyet ezek közül, amelyet 1940 őszén Horváth József csiszoló munkás mondott el, mint olyan esetet, amely tanító segédjével történt az első világháború előtt a Kiszling Csillárgyárban. Az elbeszélés nyilvánvalóan mese, amelyet sztrájk idején meséltek csiszolók körében:

»A Kiszling Csillárgyárban 4 krajcárt kaptak a csiszolók a négy-szögletes cső csiszolásáért méterenként. Kerestek is szépen. A heti pénzük 35—40 koronára is felment. Nem tetszett ez a főnöknek, aki közismerten kapzsi ember volt és levette a darabbért méterenként 3 krajcárra. Dolgozott a Kiszling-gyárban egy Frank nevű fémciszoló, aki ettől kezdve csak három oldalát csiszolta a csőnek. A főnök látta, hogy a csiszolók

⁴⁴Változatát ld. Proletár daloskönyv i. h. 30. lap 10 versszak azzal a megjegyzéssel, hogy hozzá »mindenkori aktuális strófák énekelhetők«.

⁴⁵Dallama közismert. A 22, 37—45. sz. jegyzetben hivatkozott dalok saját gyűjtéséből valók.

⁴⁶Ld. például Dégh Linda: Ismeretlen típusú munkásmese a dunántúli székelyeknél. *Ethnographia* 1950. 172.

továbbra is megkeresik a pénzüket, vérszemet kapott és újra krajcárral szállította le a darabbért. Nem szólt a mi csiszolónk erre semmit, de ezután már csak két oldalát csiszolta a csőnek. Megvolt tehát továbbra is a heti pénz. Nem csökkent a csiszoló keresete. A főnök úgy láthatta, hogy nyugodtan leszállíthatja a darabbért még egy krajcárral. A csiszolók tovább dolgoztak, de most már csak egy oldalon lett fényes a cső és továbbra is megmaradt a 35—40 korona heti pénz. — Feltűnt ez a főnöknek s elhatározta, hogy utána néz a dolognak. Már az első csőnél rémülten látta, hogy csak egy oldala szép fényes a csőnek, a másik három nyersen maradt. Tajtékozva rohant a csiszolóműhelybe, hogy felelősségre vonja a munkásokat. A mi csiszolónk nyugodtan odaállt a főnöke elé és azt mondta:

— Miért kiabál? Hiszen maga az oka, hogy nem fényes a csövek négy oldala. Mert amíg maga megfizette nekünk mind a négy oldalt, mi azt meg is csináltuk. De amikor már csak három oldalt fizetett meg, mi is csak három oldalt csiszoltunk, mikor kettőt fizetett meg, kettőt s mikor már csak egyet, hát egyet.

Csiszolónkat a főnök erre elbocsátotta s a többiek leálltak addig, míg vissza nem vette.⁴⁷

A mesék mellett az elbeszélések nem munkát segítő társas szórakozásként vetődnek fel. Ezek olyan igaz magvát tartalmazó történetek, amelyek az előadó életének egy-egy nagy élményét foglalják magukba az idők múlásának megfelelően kiszínezve, kerek formába öntve. Az elbeszéléseket, mint népköltési formákat a szovjet kutatók fedezték fel és értéküket igen nagyra becsülik.⁴⁸ Ilyen történetek többnyire olyan emlékekből formálódnak, amelyek az elbeszélő életének nagy, maradandó eseményei voltak. Például: hőstettei vörös katona korában, vagy inaskori szenvedéseinek kerek előadása, egy-egy izgalmas menekülés a rendőrség kopói elől, visszaemlékezés egy bátor sztrájkszervező bizalmira. Csak egy kisebb epizódot ismertetek a zagyvapálfalvai Molnár Lászlóról szóló elbeszélésből, aki 1917-ben páratlan hősiességgel vezette a bérharcot. A környékbeli bányászok sokat tudnak tetteiről beszélni. E részletben Molnár egy vizsgálóbizottság előtt beszél az igazgatóság visszaéléseiről:

— »Maga most tárgyalni fog a királyi tanácsossal. Öltön magára tisztességesebb ruhát.

— Én tisztességesebb ruhát nem ölthetek, mert annyira kiszíneztem a vállalatot, hogy nekem csak ez az egy van.

— Vacsorázott?

— Igen, tökök kásának.

Adtak neki vacsorát, aztán tárgyaltak. Tizenkét igazgató volt ott.

— Na, most mondja meg, hogy hogy történt!

— Én kezdtem a szervezkedést, mert a nyomorúságot nem bírtuk.

⁴⁷ Békés Miklós szíves közlése.

⁴⁸ Szokolov i. h. 371. lap. (francia kiadás 1945.)

Én vittem be Gerő igazgatónak az első kérvényt, segítsen a népen, mert nagy a nyomor, rossz a kukoricakenyér. Akkor azt mondta: »Lári-fári az egész!« Erre én azt mondtam: Majd lesz még más lári-fári is, az anyád erre-arráját! — A második kérvényt mikor bevittem, aszonta: »Nagyon feszül a húr, el talál szakadni! Oda hajtom a salgótarjáni munkást a seprővel, ahová akarom.«

Megint azt mondja Laci neki:

— Volt az urak alatt, az a világ már meghalt és most már a nép felett kivirradt, már nem fél a seprőtől, de még a puskától sem! — Mikor a harmadik kérvényt bevittem, nem is beszélt velem. Kapta a telefont, lezáratta az élelemtárat, mi meg abbahagytuk a munkát. Azt mondta: »Ha akarsz tudni, én vagyok az igazgatók igazgatója!«

Akkor a hadbíró felált:

— Hohó, nem volt joga ehhez, mert családja is van a munkásnak!

Akkor mindent megkaptunk, megállapodtak, hogy felvesszük a munkát reggel. De a nép rázúdult mind.

— Nem addig! — zúgott a nép — míg Gerőt el nem távolítják.

El is vitték. Az asszonyok villákat, rossz fazekakat vagdosztak hozzá, alig tudták kivinni a városból. Elment Pestre, hat hónapig élt még, aztán megütötte a guta.« (Mondotta: Minárcsik József 62 éves ny. bányász. Kishartyán, Nógrád m.)

Munkásszínjátszás. A munkáskultúrtörekvések közt a színjátszás egyike a legkevésbé felderített, de gazdagnak ígérkező területeknek. A reakció 25 esztendeje idején a különböző szakszervezetekben tömörülő munkások színjátszó gárdái a legváltozatosabb műsorokat mutatták be. Volt köztük klaszikus hazai és külföldi szerzők prózai és zenés darabja. Ők jártak élen a modern színjátszás európai iskoláinak kísérleti bemutatásával, munkástárgyú drámák előadásával. Voltak legálisan és illegálisan bemutatott iratlan szövegű, rögtönzött darabjaik. Résztvettek ezekben hivatásos és műkedvelő szereplők, rendezők. Mindez együttvéve érdekel bennünket, hiszen rendkívül nehéz is lenne széjjelválasztani itt a folklór-szerű jelenségeket a hivatásos művészet mozzanataitól. Mindenesetre az az összkép, amely a munkásság színjátszásáról adódik, általában azt mutatja, hogy a magyar színjátszásnak egyik leghaladóbb, leghősibb korszaka. Kiváló írók, rendezők, színművészek, jelmez- és színpadtervezők munkásokkal közösen hajtottak végre hatalmas és lelkes közönség előtt, hivatalos tilalmakkal dacolva, nem egyszer a kegyetlen megtorlás veszélyének kitéve magukat, olyan úttörő színpadi kísérleteket, amelyekre hivatalos színpadokon nem volt példa. Tánccjátékok, pantomimek, szavalókórusok mellett bennünket itt legfőképpen azok a formák érdekelnek, amelyeket maguk a munkások készítettek és anélkül, hogy a szöveget megrögzítették volna, betanulták és rögtönzésszerűen adták elő. Igen sok ilyen politikai tartalmú szatíra szerepelt a munkásegyletek, szakszervezetek szín-

padjain, kirándulásokon a két háború közt, melyek a burzsoázia nemzetközi szövetségét, a tőkét, a profitot, Horthyékát, a népszövetséget, a fasisztákat állították pellengérré. Ezeknek folklórszerűségét az adta, hogy nem volt meghatározott szövegekönyvük, ahányszor előadták, annyi félek voltak. A szerepeket kiosztották, megbeszélték a darab tartalmát, aztán egyszerű jelképes kellékek segítségével előadták. Kevés ilyen darabot ismerünk még, bár sokat adtak elő hatalmas közönség előtt, igen nagy hatással, ami a munkásosztály öntudatát, politikai műveltségét bizonyítja. Eddig négy darab teljes szövege van birtokunkban és további nyolcat elbeszélésből ismerünk. Kérdéseket tettünk fel arra vonatkozólag, hogy mikor, hol, milyen körülmények közt, kik mutatták be ezeket: hogyan és hányszor próbálták, miként csiszolódtott a darab a próbák alatt, milyen egyéni változtatásokat végeztek az alapötleten. Milyen volt a közönség részvétele, a darab hatása.

Közmondások, szólások. Gyűjtésük eddig csupán általános beszélgetések keretében folyhatott. Megállapítható, hogy a beszédet gyakran fűszerezik a munkásosztály körében magvas, találó életbölcsesek, amelyet leghívebben néhány példával lehet illusztrálni:

»Mikor jó nadrágban volt, akkor jól kalkulált a főmérnök« (Kovácsik Ferenc, 58 é. lakatos, Rákosi Művek).

»Ha valaki elvégezte a munkát és utána próbáltak vele alkudozni: Egy dinár, két dinár, nekem semmi se jár!«

»Az urakkal nem jó parolázni, mert az vagy megaláz, vagy pedig becsap!« (Szemerédi János 59 é. Rákosi Művek).

IV.

A felszabadulás utáni munkásfolklór kérdései

Már előljáróban szoltunk arról, hogy a népköltészetben milyen fordulatot hozott a tőkés rendszer megdöntése. Az új korszakban, amint azt a Szovjetunió népeinek gazdag költészeté híven bizonyítja, a népköltészet soha el nem képzelt új színekkel gazdagítva jelent meg, mert formai gazdagságát a szocialista építés eszméje tölti meg tartalommal. Mindazok a költői hagyományok, amelyeket az elnyomott nép évszázadok alatt kikristályosított, művészivé formált, most megújul, átlényegül. A népköltészet reményteljes optimizmusa, amely mindig, a legsötétebb elnyomás korszakaiban is elviselhetővé tette az életet, most a beteljesülés biztos tudatában önérzetes örömmé fejlődött. Dolgozó népünk dicsősége, becsülete a munka és legsajátabb érdeke az ország építése és védelme a külső és belső ellenség ellen. Így élete egybeforr az állam életével és költészetében visszhangzanak az ország legfontosabb eseményei. Ma már a népköltészet hősei közt ott vannak az élenjáró dolgozók; sztahanovista munkásokat, birgádvezetőket, traktorosokat énekelnek meg az új dalok, rigmusok, köszöntők

és pellengérré állítják a lemaradókat, a munka fékezőit. A Párt és a kormány határozatainak végrehajtására buzdítanak új költői formák, a mesemondók pedig arról mesélnek : hogyan éltek régen és hogyan élnek most, szembeállítják régi nyomorúságukat mai életükkel.

Nálunk az új folklóranyag még a kibontakozás kezdeti állapotában van, hiszen a szocialista termelés most vívja meg nagy harcát a maradiság ellen. Mégis, az új gazdálkodási forma nyomában már átalakult az emberek régi gondolkozásmódja, felelevenítve az életképes hagyományokat, új tartalommal töltik meg.

Az új folklór kifejlődése hosszadalmas, lassú folyamat, hiszen természetéből is következik, hogy nem azonnal, első megfogalmazása pillanatában alakulnak ki összes kritériumai, hanem csak az éltető, fenntartó közösség tevékeny közreműködésével, hosszabb idő eltelte után. Ez a születő új alkotás »a szocialista alaphól ered, amely gyökeresen különbözik a megelőző gazdasági-társadalmi rendszerektől, melyek a régi népköltészet jellemző sajátosságait létrehozták.«⁴⁹ Az egyéni alkotó műve csak akkor válik népköltészetté, ha olyan gondolatot fejez ki, amely a tömegekben visszhangra talál és nem pillanatnyi, hanem tartós sikert arat. A régi uralkodó osztály bukása után az új folklór megteremtésében már az egész dolgozó nép részt vesz, magával hozva hagyományait és így a várható formálódás javarészt még ismeretlen. Mégis, tudjuk, sok múlik az irányításon, a tömegek ízlésének csiszolásán, nevelésén. A politikai felvilágosító munka, a haladó hagyományok ismertetése, kiváló népi előadók (rigmusmondó emberek, verselők, üzemi költők, mesemondók) nevelése nagymértékben elősegíti az új folklór fejlődését. Meglátszik ez máris azon a hatalmas tömegmozgalmon, amit a falusi tánccsoportok, énekkarok, kultúregyüttesek megalakulása jelent. Az intézményes felső irányítás nyomán az egyes vidékek helyi hagyományain, helyi alkotók művészetén keresztül olyan produkciók születtek, amelyek már az új, szocialista művészet diadalmas feltörését jelentették.⁵⁰ Sajnálatos módon azonban, a helyi csoportok egyelőre majdnem teljesen a paraszti hagyományokra támaszkodnak és figyelmen kívül hagyják mind az ipari munkásság régi helyi hagyományait (pl. bányavidékeken!), mind pedig az épülő nagyipari centrumokban (Sztálinváros, Komló, Inota stb.) tömörülő új munkásréteg bontakozó költészetét. Ez a hiba bennünket, szakkutatókat súlyosan terhel, mert még mi magunk sem vizsgáltuk még ezeket a területeket s így nem adhattunk a felhasználás szempontjából kellő útmutatást a művészeti szerveknek. »Minden erőnket arra kell fordítanunk, hogy napjaink költészetét úgy tanulmányozzuk, mint a népköltészet minőségileg új, a szocialista korszakra jellemző jelentkezési formáját s feltárjuk az új költészet újító jellegét.«⁵¹

⁴⁹ *Asztahova* i. h. 11.

⁵⁰ *Szell Jenő*: Falusi kultúrmunkánk fejlődése a járási kultúrverseny tükrében. *Társadalmi Szemle* 1952. 658—666.

⁵¹ *Asztahova* i. h. 23.

Lássuk, eddigi gyűjtésünk alapján milyen tapasztalatok érdekelnek figyelmet?

Mindenekelőtt az ú. n. »üzemi rigmus« kérdésével kell foglalkoznunk, mely máris a legéletképesebb, leggazdagabb anyaggal rendelkező új népköltési műfajnak látszik.

Az utóbbi években, különösen gyárakban, üzemekben a szocialista termelés elmaradhatatlan rúgója, ösztönzője a »csasztuska« néven ismeretes dal, amely — bár tartalmilag a szocialista ember magasabbrendű eszméit fejezi ki —, formailag távol áll attól, hogy igazi költészet legyen. Amint a Művelt Nép hasábjain lefolyt vita is igazolja,⁵² ennek oka az, hogy nem használják fel kellőképpen a népköltészet hagyományait.

Magyarországon az újstílusú rigmus a szovjet csasztuska mintájára, a felszabadulás után született meg. A szovjet népi együttesek, filmek kedveltették meg a lüktető ritmusú, tömör ítéletű dalokat és kulturális szerveink felismerve a bennük rejlő agitatív hatást, gondoskodtak hasonló dalok készítéséről és terjesztéséről. Ha megvizsgáljuk a szovjet csasztuska fejlődésének útját, azonnal világozódik, mit kellett volna ehelyett tennünk.

A szovjet csasztuska őse a nagyorosz csasztuska a XVIII. század végétől fokozatosan szorítja ki a hosszú lírai dalt a falukból; a kapitalizmus fejlődése megbontja a patriarchális életformát és az új viszonyokhoz könnyen alkalmazkodó, változékony dalforma egyre népszerűbb lesz. Formáját tekintve rövid, pattogó ritmusú négysoros páros-felelgetős, rendszerint dialógusszerű dal, gyakran táncdal egybekötve. Ketten énekel két szólamban, harmonika kíséretével. Gyakran versenyszerű az énekkel kísért tánc, a két leány újabb és újabb betoldással kívánja túlszárnyalni egymást. Az ifjúság esti szórakozásain, sétáin közösen szerzi a csasztuskát; legtöbbször egy régi, közismert dalhoz kombináltak 6—8 új, aktuális strofát. A csasztuska nem kizárólag paraszti műfaj, már a múlt században is élt a városokban munkások, polgárok közt.

Témáit tekintve, az Októberi Forradalom előtt túlnyomórészt szerelmi vonatkozásúak voltak; szatirikus élük, forradalmi hangjuk tulajdonképpen a forradalom és a polgárháború alatt bontakozott ki. Kigúnyolták az ellenséget, fontos szerepük volt a katonák lelkesítésében. A szovjet korszak kezdetén éles bírálattal állították szembe egymással a maradiságot az ifjú kommunisták harcával az új életért, innen az új csasztuska publicisztikai, sőt, gyakran élesen polemizáló jellege. A szocializmus építésének korszakában a csasztuska minden országos jelentőségű eseményt megénekel: »Napról-napra látjuk fejlődését — írja Aszadovszkij — tematikája beláthatatlan, szinte nincs szocialista építésünknek egyetlen jelensége, amelyet rövid és találó sorokkal ne

⁵² Ld. Sándor András, E. Kovács Kálmán, Varga Imre és Dégh Linda cikkeit a Művelt Nép 1952. szeptember, október, novemberi és decemberi számaiban.

visszhangozna : harc a kulákokkal, a kolhozért, élmunkásmozgalom, sztahnovista-mozgalom, sztálini alkotmány, választások, új életforma, stb.⁵³

A csasztuska a 14-es háború és a forradalom alatt vált ismertté a Szovjetunió többi népeinél. Ukrajnában, Bjelorussziában, Középázsiaiában, a volgamenti finn-ugor népek nemcsak átvették, hanem új színekkel gazdagították a szovjet csasztuska fejlődő műfaját. Az átvétel és újjáalakítás könnyen ment, mert e népek saját rokontípusú dalaik hagyományához alkalmazták az újat.

Mindezek alapján a csasztuska népszerűségének oka :

1. Hagyományos népi formákból fejlődött, azoktól soha el nem szakadt. Egyesíti magában az újat és a régit, vagyis a közismert formát mindenkor aktuálissá teszi. Így sosem válik pusztán »aktualítások költészeté«-vé, ha az a téma, amit propagál, elveszti jelentőségét, azonnal új célok szolgálatába áll.

2. A dolgozó nép egy csoportjának legfontosabb, legbensőbb, közös gondolatait fejezi ki is ezért :

3. magasrendű mind tartalmi, mind formai tekintetben.

Meg kell azonban mondanunk, hogy nálunk kezdettől fogva hiba történt. Ahelyett, hogy a mi új rigmusainkat a sajátos népi költészet megfelelő formáiból fejlesztettük volna ki, a szovjet csasztuska pusztá ötletét sajátítottuk el. Csak propagatív hatását tekintettük, nem figyeltünk fel költői értékeire és ezért helytelen utakon jártunk. Az üzemi kultúrosztályok, de még a felsőbb kulturális szervek is gyakran rendkívül gyenge darabokat propagáltak a műsorfüzetekben, nyomtatott rölapokon (pl. békekölesönjegyzés, tanácsválasztás stb. alkalmával). Az üzemi kultúrfelelősök egy-egy ünnep alkalmával éjtnappá téve rigmust faragtak. Rigmus-brigádok alakultak, amelyek üdvözölték az üzem jó dolgozóit, kipellengézték a lemaradókat. Helyesljük az üzemi költők működését, az üzemi közvélemény felrázását. Mégis, a kiadott »írányelvek« mechanikussága és az, hogy az írók nem tudtak megfelelő jó példát adni, az agitatív hatás kétségtelen eredménye mellett károsan dobta fel azokat a kispolgári sláger, kabarébeli kuplé-reminiscenciákat, amelyeket jobb lett volna elfeledni. (Utalok itt a Szabad Nép 1953 febr. 10.-i bírálatára a SzOT műsorfüzeteit illetően). Az új rigmusok tartalma sem volt nagyigényű : megelegedett a pillanatnyi helyi aktuális kérdések felvetésével (N. N. elkésett, nem ment el egy értekezletre stb.). A tartalom minden esetben az illető üzem dolgozóinak hibáit és erényeit verselte meg. Formailag legtöbbször gyenge fércművek voltak ezek. Leginkább az »aktuális strófák« régi formáinak feleltek meg. De szerepeltek izléstelen slágerdallamok is (»Szép hely, jó hely Teherán«, »Jaj de jó a habos sütemény«). stb. Az a néhány népi dallam pedig, amelyet únos-úntalan hallunk (»Megy a disznó a búzában,« »Látod-e babám,« »Már minálunk babám,«

⁵³ Szovjetszkij Folklór 1938. i. h.; Szokolov i. h. 400, 457. Buszakov; A moszkvai munkásság jelenlegi folklórja. Szovj. Etn. 1949. 3. 201.

»Virágéknál ég a világ«) egyre elcsépeltebbé vált. Százzámra tudnánk döcögős tákolmányokat például hozni, elég azonban ebből egy — nem is a legrosszabbak közül való, hanem az átlag :

Stúdióba jöttünk köszönteni,
A jó dolgozókat kiemelni.
El is mondjuk itten most izibe,
Kik haladnak jól a termelésbe.

Könnyűfémbe Berki József elvtárs,
Vállalta: megdönti az új normát,
A tervével már a jövő évnél tart,
Termelésben példát ő így mutat.

Alapvető hibájuk e rigmusoknak, hogy nincs gyökerük, hagyományuk és így csupán addig élhetnek egy-egy üzem keretében, amíg aktuális azoknak a táppénzcsalóknak a leleplezése, akiket kiénekelnek, vagy annak a sztahanovistának a dícsérete, aki kiemelkedett munkájával. A forma legtöbbször nem alkalmas arra, hogy új változatok születéséhez adjon keretet, hiszen maga a közönség nem érzi sajátjának, nem tanulja meg. Hibája az is, hogy nem a nép hangja szól belőlük, nem a nép kezdeményezése; népi demokráciánk nagyszerű eredményeit közhelyszerű sablonokba kényszerítik. A munkásosztály, de ma már dolgozó parasztságunk is, annyira sajátjának tekinti és olyan figyelemmel kíséri a nép államának politikai lépéseit, hogy meg tudja fogalmazni a maga véleményét és bele is tudja szőni költészetébe. A Szovjetunióban számtalan megkapó népköltési formát találhatunk, amely kemény ítéletet mond a békét veszélyeztető imperialistákról, s néhány tömör sorban hitet tesz a kommunizmus építése mellett. Mindez azonban a dolgozó, öntudatos nép *saját hangja*, őszinte nyilatkozata.

Mit kellene tenni tehát, hogy üzemi rigmusunk új szocialista költészetünk legjobb műfajainak nivójára emelkedjék? Elsősorban mozgósítani kell azokat a népi költőket, akik a hagyományos formák továbbfejlesztése alapján képesek az új megteremtésére. Amíg a népi díszítő művészet kiváló alkotóit ma már mint hivatásos művészeket becsülik meg, míg a népi táncegyüttesek kiváló táncosoktól tanulnak, az üzemi versírókat, népi költőket fel sem kutattuk. E feladat szaktudományunkra hárul, amelynek kezdeményezésére várható az új népi költészet felvirágzása.

Lássuk, melyek azok a magyar népköltési műfajok, amelyeket új rigmusköltészetünk számára hasznosítani lehet :

1. Rigmusok, táncszók. A magyar népköltészetben a páros rímű, dallamnélküli, valamilyen alkalomra szolgáló mondókát nevezik rigmusnak (pl. vőfély-versek, ünnepi köszöntők). A táncszók, kurjántások felhasználása talán a legszerencsésebb eddig az üzemi költészetben. Álljon erre itt egy példa :

Haladjon a munka jobban,
Versenykedv is feljebb lobban!⁵⁴

2. A népdalok némely csoportja. Tulajdonképpen ide vonható minden gyorsritmusú, friss dal, (táncdal, csúfoló, leány-legény vetélkedő, bordal, tréfás dal). Ide vonhatók a házassító dalok, játékdalok, sőt, minden visszatérő refrénes dal is, vagy olyan több strófájú szerelmi dalok, amelyek egy képből kiindulva variálódnak. E típusok állnak legközelebb az orosz csasztuskához.

3. Kortesdalok. A magyar népköltészetben gazdag hagyománya van a politikai »csasztuskának«, amely szervesen a paraszti hagyományokból, népdalformákból fejlődött. A kortesdalok végigkísérik a 48-as függetlenségi politikát és egész dolgozó parasztságunkat megmozgatták: formájukban (amennyiben régi népdalok, közismert dallamok felhasználásával készültek) a néphagyományhoz igazodnak, tartalmukban pedig (amennyiben a dolgozó nép ítéletét mondják ki) az osztályharcos költészet legkeményebb termékei. Ilyenek például:

Fészke körül jár a varju károghva,
Magyarország boldogsága zálogba.
Kiváltanák, de nem lehet — hiába:
Ez pedig a Deák Ferenc hibája.

A sasmadár kerülgeti a csirkét,
Hazahozná Magyarország a kincsét,
Kossuth Lajost — de nem lehet, hiába,
És ez mind a Deák Ferenc hibája.⁵⁵

Vagy:

Tisza malma két közre jár,
Bécsnek öröl, nekünk darál.
Gesztre megyen extravasút;
Abcug Tisza, éljen Kossuth!⁵⁶

Amikor a munkásság is bekapcsolódott a választási küzdelmekbe, folytatta a hagyományt:

Tisza Pista nekünk nem árt,
Mert összetart a munkáspárt
És azokkal minden gazda,
Ki a lelkét el nem adja.
Éljen N. N.⁵⁷

⁵⁴ Szerszámgyár, Csepel. Nagy Dezső gyűjtése.

⁵⁵ Dallama: »Jaj de magas ez a vendégfogadó«. Szabad Magyarország, 1872 jún. 22. 195—196. lap.

⁵⁶ Dallama: Kossuth-nóta. Ethnographia 1925. 166. lap.

⁵⁷ Makói Ujság, 1905 jan. 20. 2. évf. 17. sz.

4. A munkásdalok egy csoportja. Népünk költészetében egy eddig kellőképpen nem méltatott hagyományos rigmus-forma van, amelyről szólnunk kell. Ez nem egyéb, mint a Horthy-korszak alatt az illegális kommunisták, munkások közösségi költészete, amelynek darabjai együttlétek alkalmával, túrákon, börtönökben születtek. Tartalmuk kivétel nélkül szatirikus, maró gúnnyal támadják a fennálló uralmat, valamint a Szociáldemokrata Párt munkásáruló vezéreit. Megadott dal'amra szinte társasjáték-szerűen, ülés sorrendjében rögtönözték az egyes rigmusokat. Például a VI.—VIII. kerületi ifjúmunkások kirándulásain inprovizáltak a »zimme-zumm« refrén felhasználásával tizenhat strófát ilyenformán :

Boráros-téri hidat,
Elnevezték Horthynak
Zimme stb.

Hogy szakadjon le alatta,
Mikor rámegy az a marha stb.

Ugyanígy született meg egy »szocdem-csúfoló«,

Conti-utca gyászba van,
Szocdem banda bajba van ...⁵⁸

E hagyományok felhasználásával új rigmusköltészetünk meg fogja találni a helyes utat.⁵⁹

Az új *dalokról, versekről* még elég keveset tudunk, mivel az új mozgalmi dalok nagy nép zerúsége egyelőre minden egyebet háttérbe szorít. Itt a kezdeményezés az üzemi költők kezében van, kik műveiket a falijútság útján teszik közzé. Ezeknek megfigyelése, hogy milyen visszhangra találnak az üzemben, folyamatos feladata a folklór kutatójának. Hadd mutassunk be egy munkásköltőt, Juhász Ferenc 65 éves R. M. Szerszámgyári dolgozót :

Május 1-re

Harsogjatok, harsogjatok,
Ti proletár trombiták,
Hirdessétek a világnak,
Itt van már a szabadság.

⁵⁸ Az utóbbinak még nyolc szakasza van, dallama : »Mátészalka gyászba van«. Dégh L. gyűjtése. 1952.

⁵⁹ Amit az üzemi rigmusról elmondottunk, talán túl szigorúnak látszik. Mi azonban csak saját tapasztalatainkra, saját gyűjtésünk eredményeire támaszkodhattunk. Lehetséges, hogy vannak jó rigmusok is — ezt azonban csak egy országos gyűjtés deríthetné fel. Az elmondottak tehát ezzel a fenntartással értendők.

Május 1 a dolgozóknak
Magasztos, szép ünnepe,
Ez az egy nap, mikor pihen
A munka nagy üteme.

Valamikor nem így volt ez,
Tiltva volt az ünneplés,
Aki pedig ezt megszegte,
Jött a szabadságvesztés.

Fekete listára került
Az, ki ünnepelni mert,
A rendőrség a kardlappal
Sok elvtársat jól megvert.

Most már ettől nem kell félni,
Most mi vagyunk az urak,
A régi rend bitorlói
Csak hadd álmodozzanak.

Éljen a Dolgozók Pártja,
Éljenek a dolgozók,
Éljen Sztálin, az orosz nép,
A szabadságot hozzók.

A mi zászlónk

Zászlóavatás van a csepeli gyárban,
A Vörös Csepelnek hatalmas várában.
Itt tartom a zászlót, melyet ma avattunk,
Hogy e zászlóval mi győzelmet arassunk.

Itt tartom e zászlót, lobogjon magasan,
Melyet meg is védünk büszkén, férfiasan,
Ettől a zászlótól soha el nem válunk,
Ha kell, zászlónk alatt készenlétben állunk.

Nem csak készenlétben, de harcra is készen,
Büszke öntudattal minden harcban, vészen.
Mert e zászlóért mi vérünket is adjuk
És vérünk helyébe szabadságot kapjunk.

Fel tehát elvtársak, sorakozzunk sorba,
 Hogy a Szerszámgyárunk legyen egy csokorba,
 Együtt legyünk mindig örömben, bánatban,
 S végül együtt legyünk a szocializmusban.

Lenin elvtárs izen nektek, proletárok,
 Hogy e vörös zászlót ti el ne hagyjátok,
 Az ő szelleme mindig itt lesz veletek :
 Világ proletárjai, mind egyesüljetek!⁶⁰

Az új munkásfolklór gyűjtésével kapcsolatban általában fel kell hívnunk a figyelmet az üzemi kultúrosztályokra, irodalmi klubokra, amelyek most vannak kialakulóban. Figyelemmel kell kísérnünk azt az irodalmi tevékenységet, amely az üzemekben folyik.

Már beszámolóink kezdetén mondtuk: a további munka egyrészt újabb szakembereknek a munkásfolklór, munkáshagyományok felé irányításával kell hogy továbbépüljön, másrészt az országos társadalmi gyűjtés mennél előbbi megindításával. Az új munkásfolklór gyűjtéséhez ez annál is inkább elengedhetetlen, mivel a szemünk előtt kibontakozó új minden mozzanatát az képes közvetlenül megragadni, aki ott él, ott dolgozik az üzemekben. A szocialista építés által ihletett üzemi folklór gyűjtésére fel kell hívnunk mindenkit, akit érdekel szocialista kultúránk fejlődése.

Ez az összefoglalás első kísérlet e téren, ebből adódnak fogyatékoságai, hiányai. A munkásfolklór kutatása terén ezzel az első lépés megtörtént, felmértük a kutatás területét, lehetőségeit; ránk vár, hogy a nagy kötelezettségeknek eleget tegyünk.

⁶⁰ Nagy Dezső gyűjtése.